

*О. Д. Могилов,
А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал*

КУРГАН З КАМ'ЯНИМ ВАЛОМ НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

Стаття присвячена публікації кургану 8 біля с. Спасівка на Поділлі, що містив поховання ранньоскіфського часу.

Ключові слова: курган, скіфський час, Західноподільська група, поховання, кам'яний вал, дерев'яний склеп, гробниця.

Однією з характерних рис Західноподільської групи скіфського часу є кургани з кам'яними конструкціями в насипах. Ці типи поховань, що мають передскіфські корені, є й одними з ключових ознак при виділенні самого цього культурного кола старожитностей. Згадані конструкції зовсім не були хаотичним насипом каменів. В їх основі лежало кільце з великих валунів, середина яких заповнялась меншим камінням. Часто ця конструкція покривалась шаром плит. Втім, на Середньому Дністрі, є ще один тип поховальних споруд, що являє собою могилу, оточену кам'яним валом. Чисельно вони помітно поступаються округлим насипам, втім являють собою цікаве явище в поховальному обряді, що властивий заможній частині тогочасного населення.

Якраз таке поховання вдалось дослідити під час археологічних робіт поблизу села Спасівка Городоцького району Хмельницької області, на лівобережжі середньої течії р. Збруч — лівої притоки Дністра. Цей регіон був відомий як місце зосередження пам'яток скіфського часу ще з кінця XIX ст.: Шидлівці, Новосілка Гримайлівська, Ладичин, Городниця, Серватинці та інші [Ossowski, 1891, s. 69—80; Sulimirski, 1936, s. 30, 31]. З дореволюційних часів були відомі й кургани біля Спасівки. Й. Сіцінський повідомляє про 7 насипів, розташованих біля населеного пункту [Сецинский, 1901, с. 201].

© О.Д. МОГИЛОВ, А.Ф. ГУЦАЛ, В.А. ГУЦАЛ, 2016

Кургани розміщувались декількома групами. Найбільша з них (насипи 1—8) локалізувалась за 1 км південно-західніше с. Спасівки, на підвищенні плато, що тягнулось з північного заходу, на південний схід, паралельно лівому берегу невеличкої р. Шандрова — лівої притоки Збруча. Друга група (насипи 9—14) лежала північно-східніше с. Іванківці, вздовж дороги Чемерівці — Сатанів. Правіше цієї траси височіли кургани 9 і 10; лівіше, на вершині Гусикової Гори — комплекси 11—14.

Огляд пам'яток проведений 1987 р. показав, що більшість з них розорюється, але курган 8 зберігся відносно добре. У 2007 р. найбільші насипи 8 і 9 було пограбовано. З метою збереження пам'яток від подальшої руйнації, роботи тут розпочала експедиція Кам'янець-Подільського університету. Протягом 2007—2011 рр. досліджено 11 курганів. Насипи на Гусиковій Горі відносяться до епохи бронзи, решта — датовані ранньоскіфським часом.

Курган 8 — другий за величиною у місцевості. Він мав висоту до 1,45 м і діаметр 24 м (північ—південь), на 20 м (захід—схід). Розкопки, що проводились вручну в 2008 — 2009 рр., дозволили прослідкувати багато цікавих елементів поховального обряду. Розташовувався він дещо осторонь і нижче основної спасівської групи. Порослий деревами і кущами насип, не розорювався. До пограбування 2007 р. він виглядав досить компактно і добре проглядався із різних точок, будучи невід'ємною складовою частиною місцевого пейзажу (рис. 1). На час розкопок у центрі кургану виднілась ще, практично, свіжа грабіжницька яма з обсунутими краями, через що вона мала вигляд овалу з діаметрами 6 м (північ—південь) на 1,8 м (захід—схід) (рис. 2). Як з'ясувалось пізніше, яма

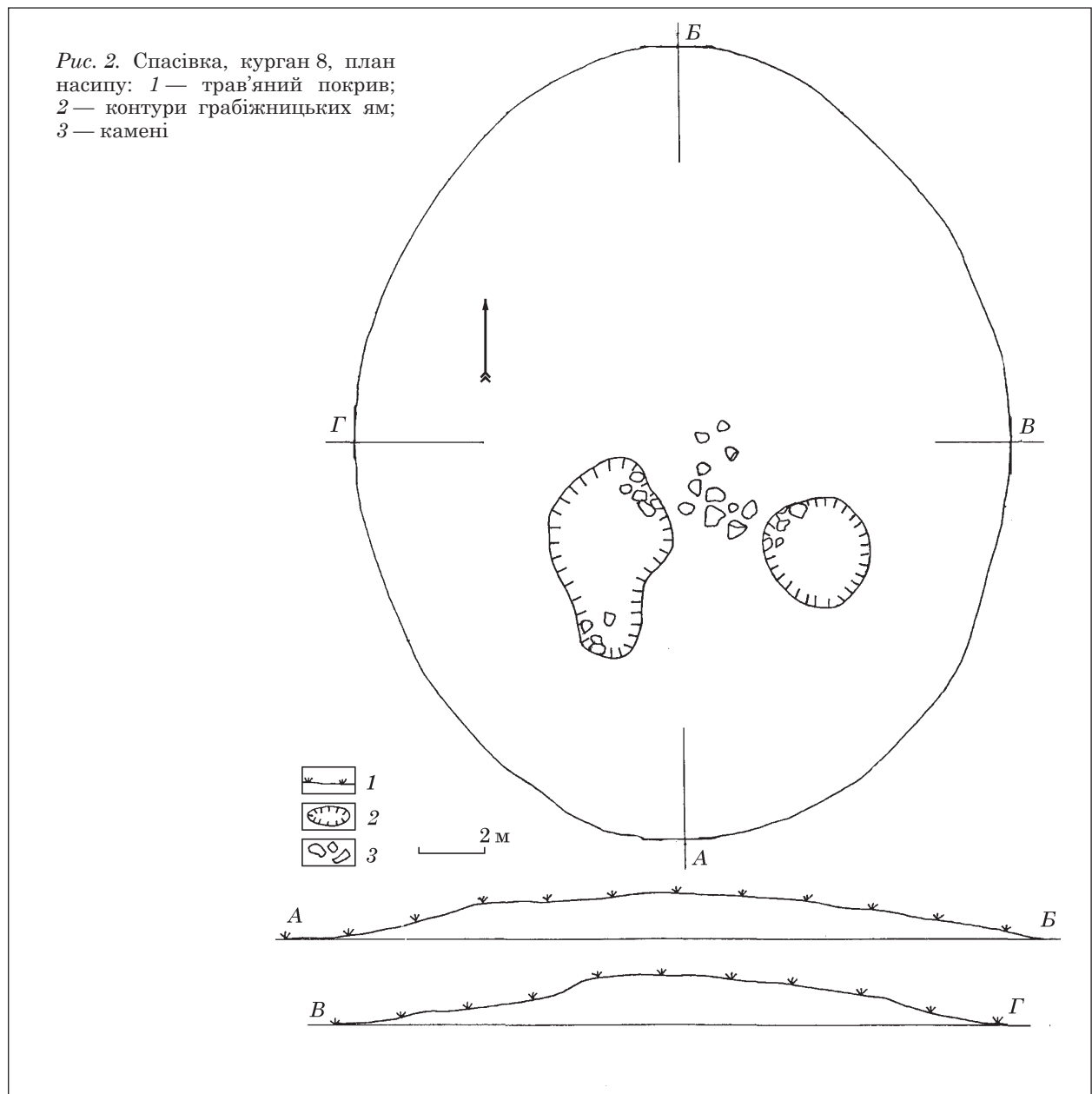
мала достатньо велику глибину (до 4 м) вона пройшла через насип і дійшла до дна могили, впуценої у материк. Пізніше вона була навмисно присипана грабіжниками, щоб замаскувати масштаби свого злочину. За 2,7 м східніше від неї залишились сліди ще однієї, більш давньої, ями, округлої в плані, з діаметром до 3,2 м, завглибшки 0,2—0,25 м. На поверхні кургану і особливо у стінках ям подекуди виглядало каміння. Рельєф насипу більш-менш правильної форми. Схили від вершини рівномірно понижуються в різних напрямках. Тільки в південній частині простежувався невеликий пагорб, а у західній — незначна западина.

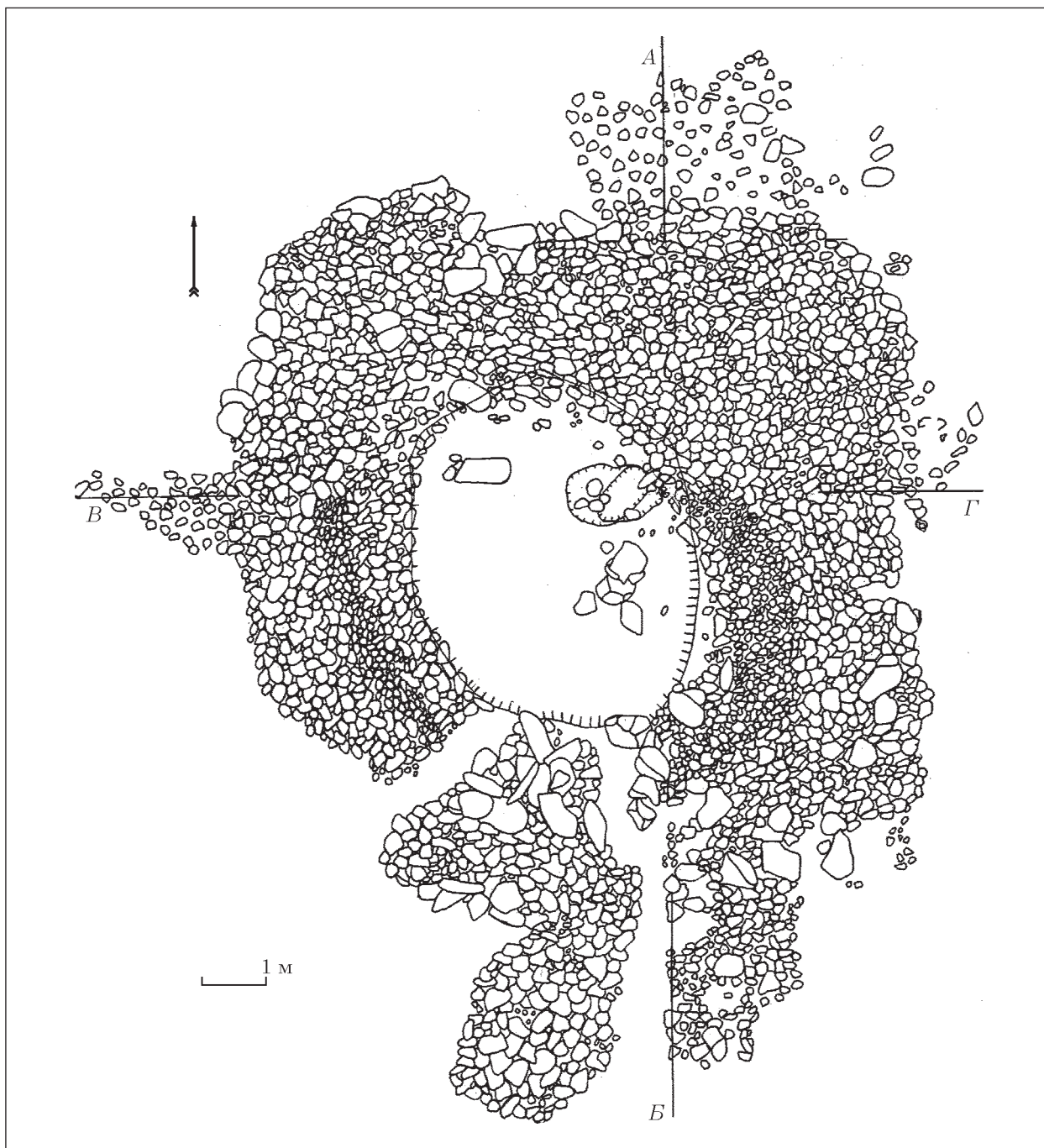
Дослідження показали, що під насипом здійснено поховання в спаленій дерев'яній стовповій гробниці, впуценої в землю. Її оточував кам'яний вал, в якому з півдня був прохід до могили, а обабіч його здійснено супроводжую-

Рис. 1. Курган 8 біля Спасівки та Іванківців на початку досліджень

чі поховання — трупоспалення. Навколо валу, щоб збільшити діаметр насипу, здійснено земляну підсипку. Поверх вона вкрита шаром каменя, задля створення враження суцільного кам'яного панцира (рис. 3).

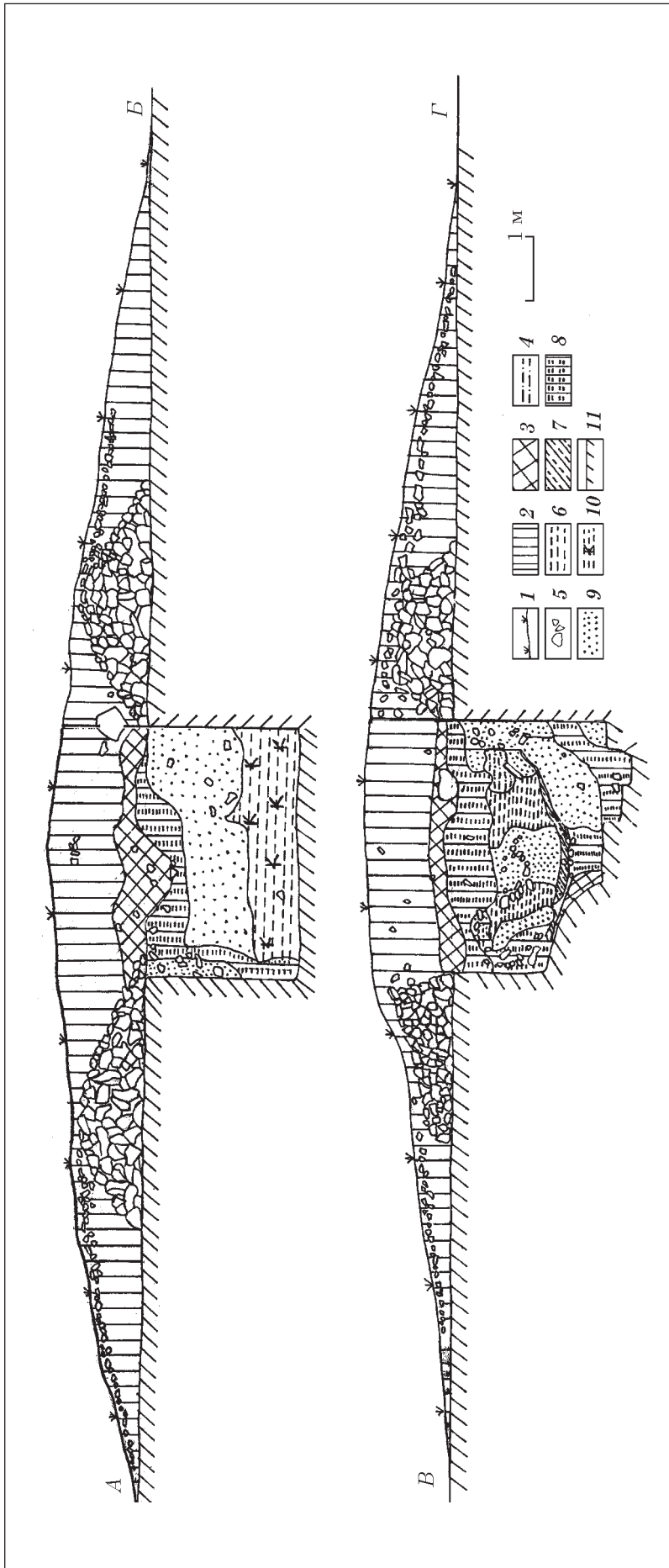

△ Рис. 3. Кам'яний насип в кургані 8, план і перерізи: 1 — трав'яний покрив; 2 — чорнозем; 3 — темно-сірий ґрунт; 4 — суглинок; 5 — каміння; 6 — перепалений ґрунт рожевого кольору; 7 — перепалений біловатий ґрунт; 8 — перепалений світло-коричневий ґрунт; 9 — перепалений темно-коричневий ґрунт; 10 — перепалений червоний ґрунт; 11 — материк

Верхній шар — на глибину 0,15—0,20 м був чорноземний, з рідкими каменями. Але глибше майже по всій площі кургану йшло суцільне нагромадження брил, яке було й у грабіжницькій ямі в порушеному стані. У центральній частині, знищеній неодноразовими пограбуваннями, від вершини насипу на глибину 1—1,05 м залягав чорнозем з каменями. Далі, пластом завтовшки від 0,25 до 0,8 м, його підстилав темно-сірий ґрунт, під яким знаходився випалений до світло-коричневого та рожевого кольору шар, най-

більша потужність якого дорівнювала 0,75 м. Нижче лежав дуже перепалений пласт товщиною до 1 м, випалений до темно-коричневого, а під ним — до червоного кольору. Серед каменів насипу трапились окремі фрагменти кераміки (1).

Могила неправильної прямокутної форми розташована в центрі підкурганного простору (рис. 6; 7). Вона являла собою рештки заглибленої в землю, спаленої дерев'яної семистовпової гробниці, витягнутої довгою віссю за лінією

північ—південь. Розміри по верху — 6,1 × 3,6, глибина від рівня давньої поверхні — 2,45 м. Стіни поволі нахилиються донизу, заокруглюючись при дні, через що розміри могили зменшуються до 4 × 2 м. Кути камери заокруглені, по її верху викопаний земляний уступ висотою до 0,25 і шириною до 0,3 м, який простежений з трьох сторін за винятком південної. По краю цього уступу розташовувались стовпові ями. Вздовж довгих сторін стояло по 3 стовпи, ще 1 — знаходився посередині північної стінки.

Стовпові ями мали чималі розміри. Їх розрізи по вертикалі, показали, що стовпи, які згоріли при спаленні гробниці, забутовані каменями, тоді як частини ближче до стінок заповнені ґрунтом, що у верхній частині та нижче, поруч зі стовпами носить сліди дії вогню (рис. 6; 7; 9, 1—7).

В усіх ямах, центральну їх частину заповнював випалений до червоного кольору шар ґрунту, який за формою у вертикальному розрізі мав вигляд конуса або близької до неї фігури, повернутого вершиною вниз. Суміжні з ним ділянки заповнення ями мали інший відтінок. Це міг бути переміщений з глиною чорнозем, як у ямах 2, 6, 7, або мішаний ґрунт із вмістом золи, як у ямах 3 і, особливо, 5, чи пропалених до червоного домішок, як у ямах 1, 4. Ймовірно, в час спалення склепу повністю згоріли наземні частини стовпів, тоді як вкопані в землю, вигоріли конусом, а пустота заповнилась пропаленим ґрунтом. Залишки стовпів, що не згоріли чи зотліли, спресувались із землею. За розмірами основи конуса можна судити про товщину стовпа. Так, у ямі 1 вона становила 0,34, № 2 — 0,38, № 3 — 0,3, № 4 — 0,38, № 5 — 0,35, № 6 — 0,38, № 7 — 0,35 м. Діаметри стовпів були від 0,3 до 0,38 м. Такі колоди могли витримувати значне навантаження перекриття, стін склепу тощо.

Розкопками вдалось вирішити важливе питання конструкції ям, що давно цікавило дослідників. Раніше чітко простежувались лише сліди дерева та каміння

Рис. 4. Кам'яний вал кургану: 1 — вид із півночі; 2 — вид з північного заходу; 3 — вид із заходу

в ямах, тоді як оточуючий ґрунт був ідентичний материковому. При цьому, якщо глибину фіксувати за зовнішнім контуром бутового каменя, то вони видавались достатньо вузькими для своєї глибини. Розчистка таких заглиблень при розкопках, і, природно, викопування їх давніми зодчими кургану були дуже важкими через брак простору. Наші спостереження переконливо свідчать, що стовпові ями були достатньо широкими. Але їх периферія, засипана ґрунтом, не завжди виділяється на фоні оточуючої землі, на відміну від каменів забутовки, та іноді, й слідів стовпів.

Стовпові ями мали такі розміри.

Яма 1 (розташована у північно-західному куті) була заглиблена на 1,25 від верхнього краю уступу, діаметр — 0,85 м (рис. 9, 1).

Яма 2 (північно-східний кут) глибина — 1,3, діаметр — 0,84 м (рис. 9, 2).

Яма 3 (середина західної стінки). Глибина 1,3, діаметр 0,9 вгорі і 0,75 м внизу (рис. 9, 3).

Яма 4 (середина східної стінки). Глибина 1,25, діаметр 0,65, внизу 0,6 м (рис. 9, 4).

Яма 5 (південно-західний кут). Глибина 1,4, діаметр 0,85, внизу 0,7 м (рис. 9, 5).

Яма 6 (південно-східний кут). Глибина 1,2, діаметр вгорі 0,65, знизу 0,8 м. Це єдина з семи ям з розширенням до низу (рис. 9, 6).

Яма 7 (середина північної стінки). Глибина 0,41, діаметр вгорі 0,86, внизу 0,6 м (рис. 9, 7).

Південна стінка ями склепу нахилена більше від інших, тут наявний розрив у кам'яному валі, а ґрунт для його спорудження не викопувався. До того ж, дерев'яний стовп з цього боку

Рис. 5. Земляний насип, що прилягає до валу, та шар каменя на ньому в профілі північної бровки

відсутній, з чого можна припускати, що тут був вхід у склеп.

Грабіжницька яма в північно-східній частині пробрала дно могили на 20—25 см. Заповнення гробниці становить перепалений до червоного кольору ґрунт та камені. Більшість — невеликих розмірів. Однак, окремі брили важили 120—200 кг. Через тотальне пограбування, у могилі мало що збереглося. У верхньому шарі насипу, серед каміння, трапилось кілька уламків кераміки, фрагменти кінського черепа, рештки людських кісток. Цікаво, що окремі кістки необпалені, отже попали сюди після спалення гробниці. У заповненні поховальної ями знайдено також бронзовий наконечник стріли (8).

Кам'яний вал оточував гробницю з усіх боків. Тільки з півдня було залишено прохід завширшки до 0,7 м. З півночі та сходу проглядаються заокруглені кути. Контури з південно-західного боку — округлі (рис. 3; 4). Його розміри 11,5 м (північ—південь) на 9,2 м (захід—схід). Внутрішні розміри — 5,7 × 4,4 м. Висота від рівня давньої поверхні — до 1,1 м, від рівня власної підшови, заглибленої в материк — 1,4 м. Ширина основи коливається від 2,6, до 2,8 м, в окремих місцях — до 3,6 м. Знизу лежать більші камені, зверху — дещо менші. Вони акуратно викладені один на одного. Основу вала складає кам'яне кільце з великих каменів, що викладено в самому його низу по зовнішньому периметру (рис. 6; 7, 1). Більш ефектно вал виглядає з півночі. Тут камені під нахилом покладені один на один, що вже нагадує регулярну кладку. Власне, це нахилена кам'яна стіна. З північного заходу насип теж достатньо крутий — до 70°, в інших місцях — похиліший. Східна частина валу масивніша, тут більша кількість каміння, порівняно із західною половиною.

Перед спорудженням валу вся підкурганна поверхня під ним, за виключенням південного входу, в діаметрі до 12, була понижена на 0,25—0,3 м. Утворився уступ і основа валу виявилась нижче давнього горизонту.

При розборі східної частини валу виявилось, що ширина його основи у південно-східному секторі доходить до 3,6 м. Верхній його шар,

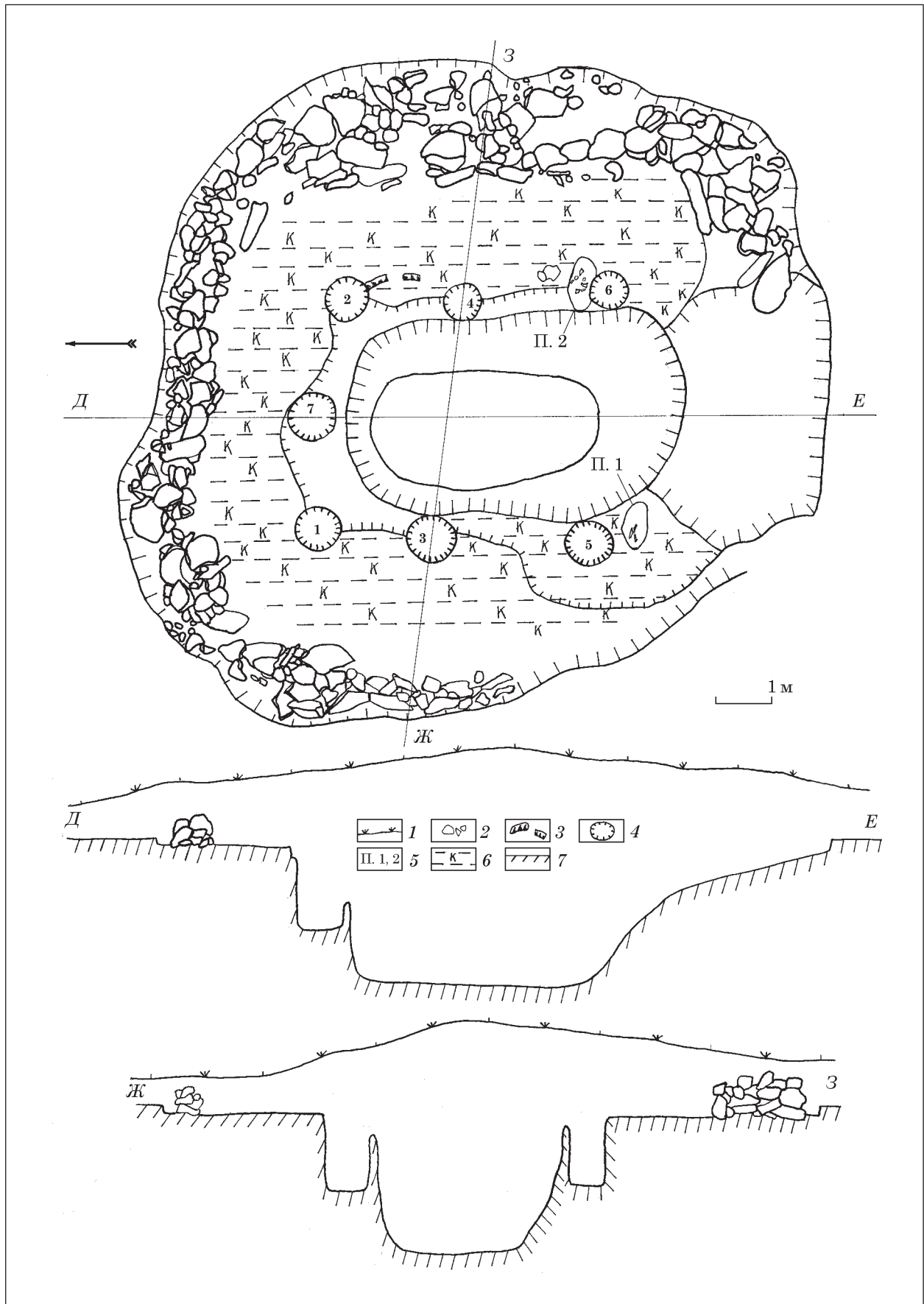

Рис. 6. Могила зі стовповими ямами та кам'яним кільцем навколо, план: 1 — трав'яний покрив; 2 — каміння; 3 — перепалене дерево; 4 — контури ями; 5 — супроводжуючі поховання; 6 — перепалений ґрунт; 7 — материк

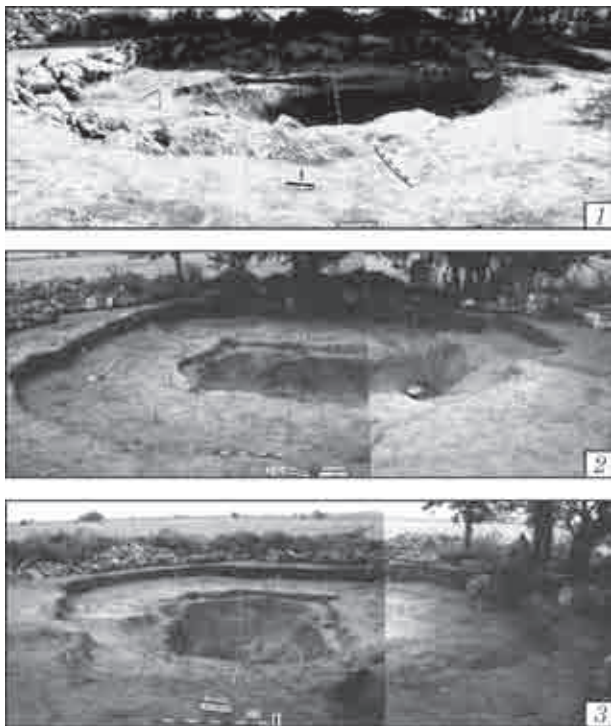

Рис. 7. Курган в процесі досліджень: 1 — могильна яма, з колом великого каміння навколо; 2, 3 — могила після зняття каміння, вид з заходу (2) і півдня (3)

завтовшки до 0,6 м, складався із каміння середнього розміру (10—20 кг) впереміжку із землею, нижче йшов пласт товщиною до 0,4 м, із середнього та великого каміння з випале-

Рис. 8. Перетин кам'яного валу кургану в північно-східному секторі. Видно перепалений шар ґрунту та каменів

ним червоним ґрунтом між ним. Ще нижче залягав шар червоного ґрунту потужністю до 0,4 м, у якому (особливо — в бік поховальної камери) каміння майже не було. У зовнішньому напрямку відносно згаданого шару знаходилося перепалене до стану вапна каміння. Це та частина кам'яного валу, яка перебувала найближче до вогню. Розміри цієї білої плями 0,5 × 0,8 м. Ще далі за нею (у зовнішній бік) лежали великі брили, які складали основу валу і були зосереджені по зовнішньому периметру у формі кільця, з розривом у південно-західному секторі. Вага каменів доходила до 300—400 кг і навіть більше. У південно-східному секторі кілька великих плит були поставлені так, що

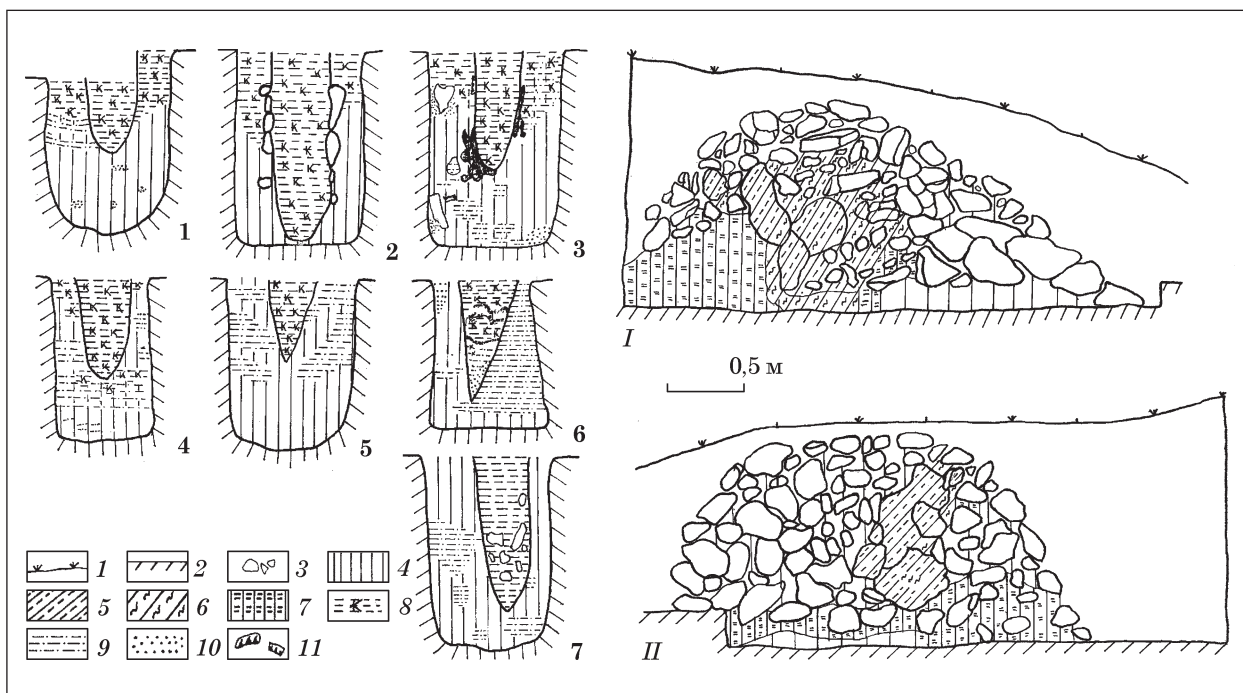

Рис. 9. Перетини стовпових ям (1—7) та кам'яного валу у північному (I) і західному (II) секторах: 1 — трав'яний покрив; 2 — материк; 3 — каміння; 4 — чорнозем; 5 — горілий шар біловатого кольору; 6 — горілий шар біловатого кольору з червоними вкрапленнями; 7 — випалений шар коричневого кольору; 8 — червоний перепалений ґрунт; 9 — суглинок; 10 — темно-коричневий ґрунт; 11 — горіле дерево

формували прямокутник розмірами 2,3 (захід—схід) на 7,75 м (північ—південь).

Перетин західної половини валу показав, що з зовнішнього боку йде ряд великих каменів, але своїми розмірами вони поступалися тим, що лежали у східній частині. Зовнішня і верхня частина валу не зазнали дії вогню, тоді як внутрішня і середня — були пропалені наскрізь. У центрі насипу був скипілий шар з перепаленого до вапна каменю разом із червоною землею (рис. 9, 2).

Північна частина валу у розрізі приблизно така ж. Із зовнішнього боку йшли великі камені, далі до середини поступово нарастали у своїх розмірах пропалені до червоного кольору шар землі і каміння. У центрі, від основи і майже до гребеня валу, у вигляді стовпа шириною 0,4 і висотою до 1 м, знаходився біло-червоний пласт випаленого каменю і землі. Це продовження того нашарування, яке простежене у східній частині валу. Найкраще він фіксувався у північно-східному секторі і лише частково заходив у сусідні (рис. 9, 1).

Як бачимо, вал носить сліди дуже сильного вогню від культових дій при спаленні гробниці. Грунт перепалений до червоних фракцій, які часом скіпілись в цеглоподібні шматки. Камені обпалені, а місцями, де вогонь був особливо сильний, перетворились на вапно. Ці шари що місцями потужніші 1 м, у поєднанні з таким же заповненням могили вказують на вирування тут величезної пожежі. Очевидно, що спалення навіть дуже масивної дерев'яної гробниці не могло призвести до таких наслідків. Можна припускати, що ритуальне багаття підтримувалося певний час вже після того як гробниця згоріла.

Рис. 10. Корчага з супроводжуючого поховання 2 в процесі розчистки

Земляна підсипка радіально оточувала кам'яний вал. Поверх неї було покладено шар каміння невеликих розмірів. Таким чином будівничі кургану досягли враження суцільного кам'яного насипу. Цей кам'яний шар добре читався у профілях бровок (рис. 3—5). Краще він зберігся на ділянках, що примикали до вала. У північному напрямку така смуга продовжується від основної конструкції майже на 3 м завширшки, у західному — вона досягає розмірів 3 м, у південному — 2 м. Каміння більш щільно залягає у північному та південному боці, на інших ділянках його менше. Загальні розміри цієї кам'яної конструкції становлять в діаметрі з півночі, на південь — 16,9, із заходу, на схід — 17,1 м.

Супроводжуючі поховання знаходились під кам'яним валом в його південній частині, в шарі перепаленого ґрунту з вкрапленнями каменів, обабіч входу в центральну гробницю.

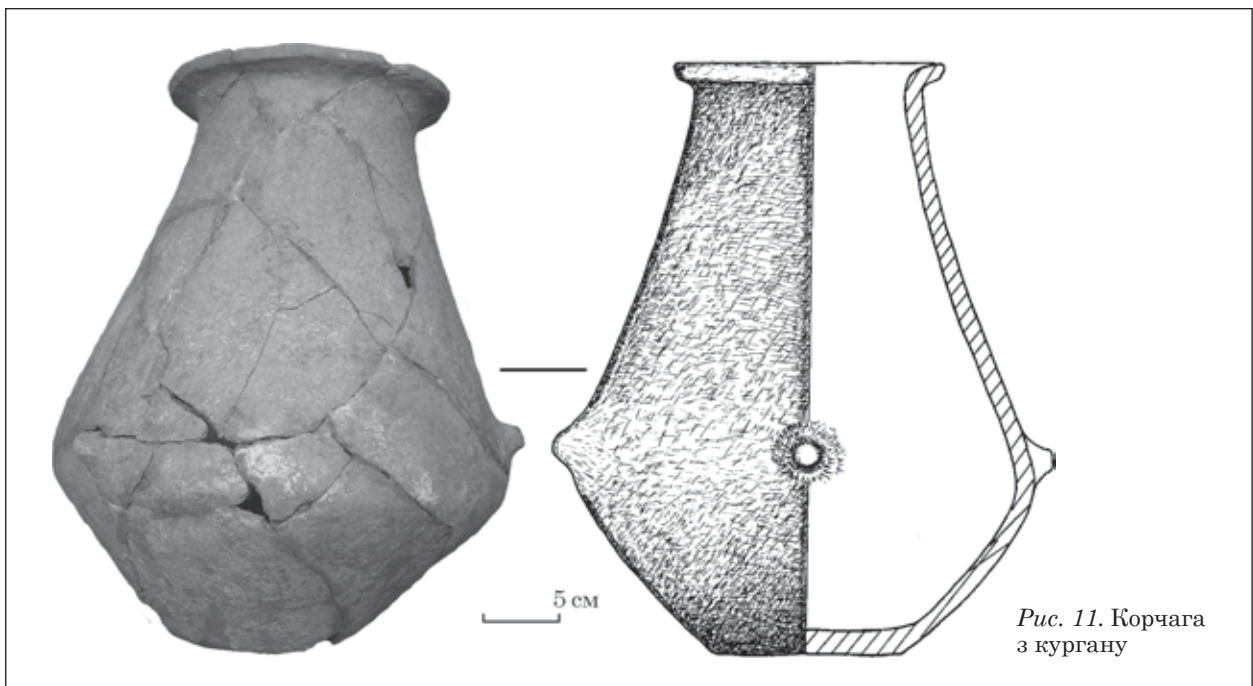

Рис. 11. Корчага з кургану

Розташовані біля південних стовпових ям, два окремих тілоспалення, супроводжувались інвентарем, що додатково пропікся у валу під час спалення дерев'яної гробниці.

Поховання 1 знаходилося біля стовпової ями 5, на глибині 1,1 м від гребеня валу, в товщі, випаленого до червоного кольору ґрунту. Рештки спаленого кістяка фіксувались на площі $0,9 \times 0,7$ м. Збереженість кісток дуже погана, вони розсипались від дотику. Краще вціліли пара ребер, фрагменти нижньої щелепи, черепної коробки та кількох трубчастих кісток. За загальним розташуванням цих решток важко визначити, у якій позі було покладено померлого. Деякі опосередковані дані (наприклад площа зосередження кісток) дозволяють припускати, що він міг лежати у скорченому стані. Поруч із черепом знайдено дві бронзові шпильки (9; 10), а з північного боку від нього розчищено кістяну піксиду з геометричним

орнаментом (11). Серед кісток зібрано понад 140 скляних намистин (12—15).

Поховання 2 розміщене симетрично першому, біля стовпової ями 6, у сильно випаленому шарі ґрунту. Площа, зайнята кальцинованими кістками — $0,7 \times 0,6$ м. Кісток небагато, всі фрагментовані. За 0,5 м північніше, на тому ж рівні перепаленого скипілого пласта, стояла, нахилою на бік, дном у бік поховання, глиняна корчага (16), заповнена все тим же червоним ґрунтом (рис. 10).

ОПИС ЗНАХІДОК

1. Уламок стінки горщика, виявлений у верхньому шарі насипу серед каміння. Колір — коричневатий, тісто добре відмулене, з домішками піску і шамоту. Один край даного уламка потовщується (рис. 12, 4).

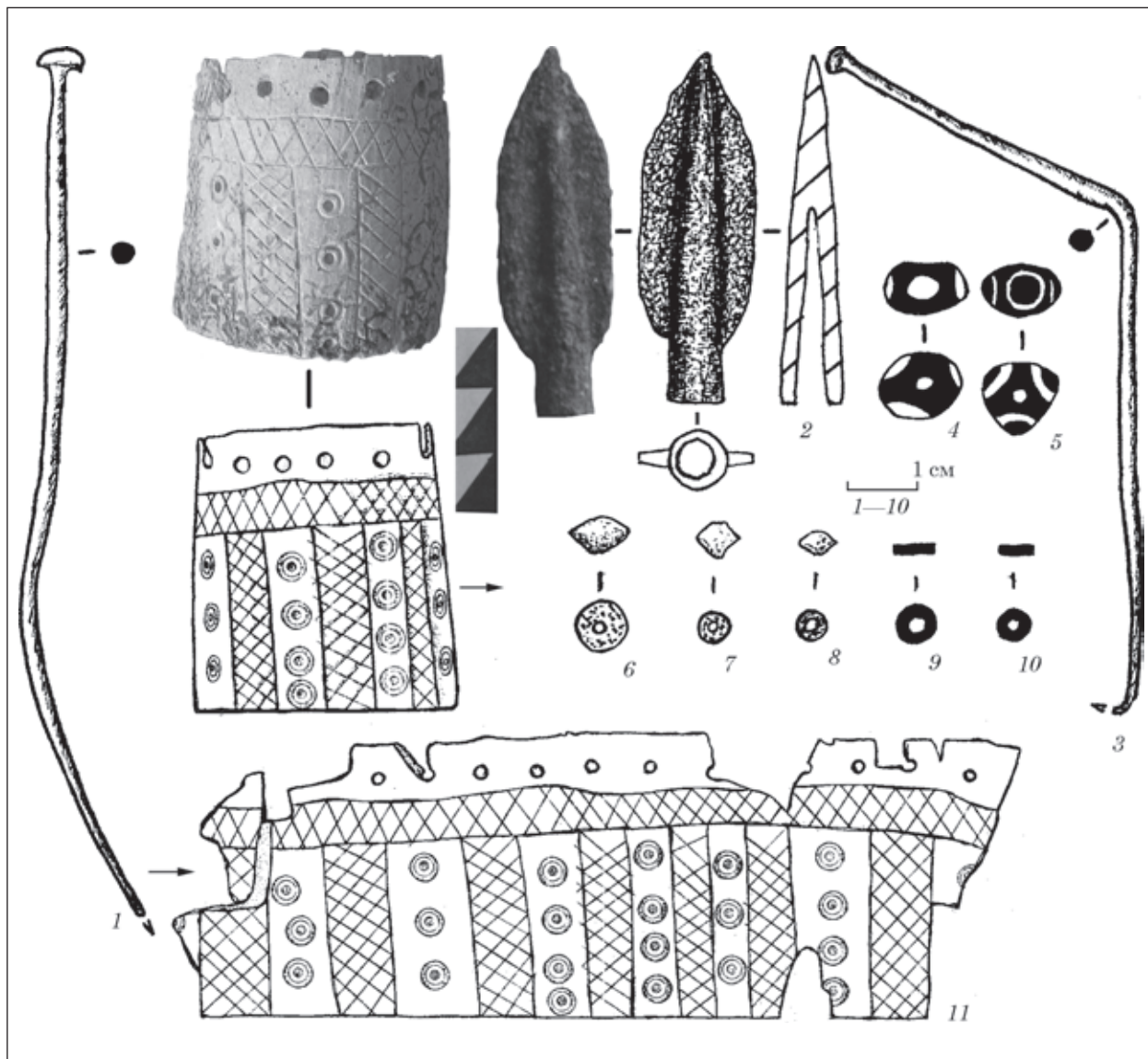

Рис. 13. Інвентар з кургану: 1, 3 — булавки; 2 — наконечник стріли; 4—10 — буси; 11 — піксида (1—3 — бронза; 4—10 — скло; 11 — кістка)

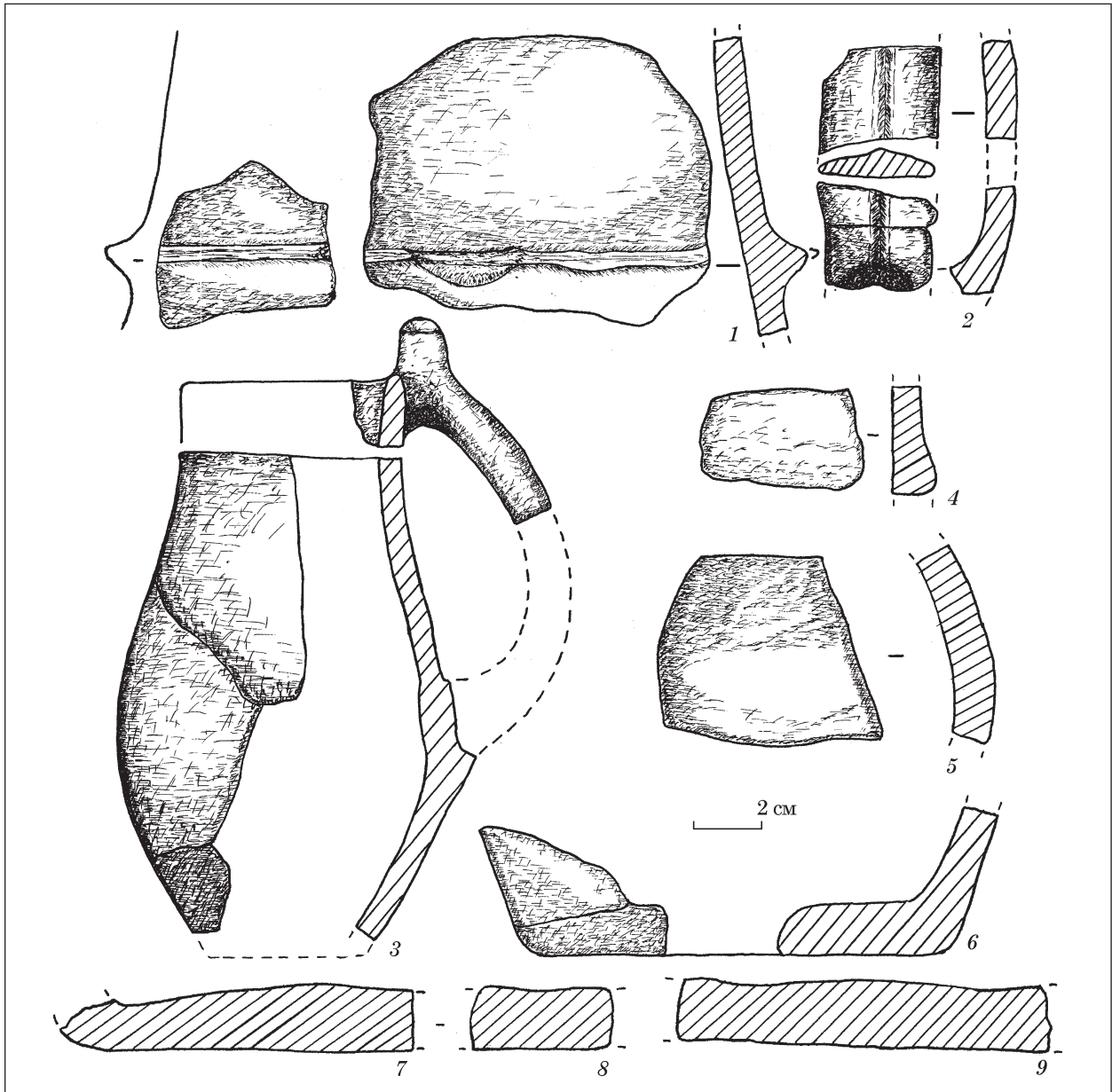

Рис. 12. Керамічний посуд з кургану

2. Фрагменти стінок корчаги чи горщика. Знайдені у заповненні поховальної ями. Керамічне тісто високої якості, з домішками дрібного піску, шамоту, випал рівномірний, колір з обох боків і на зламі — червоно-коричневий. Поверхня підлощена, в місці переходу горла у тулуб розміщений гладкий валик, на якому було кілька відтягнутих виступів типу фестонів. Валик наліплений на стінку горщика, це добре видно на зламі, у нього трапецевидна у розрізі форма, краї ретельно розгладжені в обидва боки по стінці, що забезпечувало надійне з'єднання з корпусом. Товщина стінки горщика 0,9 см, висота валика 0,6 см діаметр горла — біля 23 см (рис. 12, 1).

3. Уламок дна горщика (рис. 12, 7, 8), знайдений у заповненні ями. Тісто — з грубими фракціями шамоту. Товщина дна 1,6 см, діаметр міг бути понад 12 см. Колір коричневий.

4. Частина дна горщика (рис. 12, 9). Колір — сіро-жовтий, тісто із вмістом дрібно-товченого шамоту і піску. Товщина дна 2 см. Діаметр становив не менше 14 см. Дно розширюється на дві пластини, які показують, що воно сформоване із двох шматків глини.

5. Фрагменти черпака, витягнуто-грушоподібної форми (рис. 12, 3). Корпус високий, найбільше роздутий у нижній третині висоти. Загалом, черпак мав висоту біля 17, діаметр тулуба 10, дна — 7,5, вінець — 6,5 см. Віничок прямий, ледь відхилений назовні, ручка петельчаста, з циліндричним виступом, що піднімається над краєм.

6. Уламок дна горщика (рис. 12, 6). У глиняному тісті наявний вміст шамоту та піску, забарвлення коричнево-червоне, діаметр — 12 см, поверхня загладжена.

7. Фрагмент ручки черпака (рис. 12, 2). Посередині зовнішньої сторони проходить невеликий поздовжній ребристий виступ. Забарвлення — коричневе, у тісті характерні домішки.

8. Бронзовий двохлопатовий наконечник стріли (рис. 13, 2). Трапився у заповненні могили. Перо має форму близьку до шестигранника, у якого дві протилежні і найдовші сторони паралельні. Втулка виступає на 0,7 см, і проходить через все вістря. Довжина пера 4,9 см, ширина — 1,6 см. Наконечник побував у вогні, покритий патиною, місцями помітні вкраплення залізної іржі.

9. Бронзова шпилька завдовжки 12,8 см. Стержень круглий в перетині, потоншений до гострого кінця і до голівки, остання грибоподібна, діаметром 0,63 × 0,68 см, покрита патиною (рис. 13, 1).

10. Бронзова шпилька. Довжина — 12 см, голівка грибоподібна, діаметр — 0,42 см (рис. 13, 2).

11. Кістяна піксидка. Виготовлена із рогу, шляхом вибирання пористої маси. Висота — 4,1, діаметр внизу — 3,8, вгорі — 3,3 см. Товщина стінки — від 2 мм внизу, до 1 мм вгорі, дна — 3,5 мм. По корпусу вигравіруваний геометричний орнамент із семи вертикальних заштрихованих смуг, між якими розташовані ряди із трьох і чотирьох концентричних кілець. Над цією композицією йде горизонтальна заштрихована смуга, а вище неї (вже на краю вінчика) круглі наскрізні отвори (рис. 13, 11).

12. Намистини скляні. Зібрано 23 шт. Форма біконічна, колір з рожевим, зеленуватим, сріблястим відтінками. Діаметр від 0,5, до 0,75 см (рис. 13, 6—8).

13. Намистини пастові, 117 шт., у вигляді кільцевих нарізок діаметром від 0,4 до 0,54 см, ззовні — темно-коричневі (рис. 13, 9, 10).

14. Намистини з глазчастими вставками (2 шт.). У однієї, чорного кольору, вони випали, інша має вставки, зафарбовані у бірюзовий відтінок (рис. 13, 4).

15. Намистина пастова (рис. 13, 5), своїм зовнішнім виглядом схожа на попередні намистини з очковими вставками, але даний ефект досягнуто шляхом її підфарбовування малиною фарбою, а не шляхом вставок.

16. Корчага, відносно великих розмірів: висота — 38, діаметр тулуба 29,8, вінець — 19,5, дна — 12,5 см. Товщина стінок 0,9, дна — 1,4 см. Форма грушоподібна, найбільше розширення тулуба припадає на нижню третину висоти. Корпус у місці його максимального розширення прикрашено чотирма виступами. На зламі видно, як ці упори вмонтовувались у стінку. У наскрізний отвір вставлявся круглий глиняний стержень, місце стику акуратно розгладжувалось в усі боки. Поверхня посудини підлощена, добре випалена, у тісті — шамот і дрібний пісок. Колір обпеченої посудини ко-

ричневий, але не виключено, що спочатку він міг бути чорним (рис. 11).

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД

Розпочинаючи характеристику поховально-го обряду Спасівського кургану, зауважимо, що *підкурғанні захоронення* є панівними для Західноподільської групи, в той час як ґрунтових могил відомо лише декілька.

Найцікавішим елементом поховальної конструкції в цьому кургані є *кам'яний вал*, що оточує поховальну камеру, і перекритий земляним насипом. На Середньому Дністрі в скіфський час більшість курганів будувалися з каміння та ґрунту: насипи 1 в Зозулинцях [Малеєв, 1991, с. 162, 163], 2 і 4 в Тарасівці [Ґуцал, Меґей, 1997, с. 86, 88], 1 біля Оселівки [Могилов, 2011, рис. 11, 1], 1 та 3 біля Шутнівців [Ґуцал, 2006, с. 10, 11; Ґуцал, Ґуцал, 2009, с. 127, 128], біля Перебиківців [Смирнова, 1979] та ін. Цей звичай має на Дністрі чернолісько-жаботинське коріння: кургани у Луці Врублівецькій [Шовкопляс, 1952], 1 в уроч. Дністровка-Лука [Смирнова, 1984, с. 55], 1 коло Мервинців [Смирнова, 1977а, рис. 1]. Як показують наші дослідження курганів на Гусиковій Горі, поблизу Спасівки та Іванківців [Ґуцал, Ґуцал, Могилов, 2011, с. 93, 94], ці витоки йдуть ще глибше — в добу бронзи. Кам'яні ж вали під насипами курганів скіфського часу в регіоні є не частим явищем. Найближчою аналогією є споруда в кургані 9 цього ж могильника. Вона значно масивніша. Тут під насипом висотою 4,5 м та діаметром 56—60 м виявлено спалену дерев'яну гробницю. Перекриття по периметру підтримували 2 ряди стовпів, внутрішній з яких встановлені вертикально, а зовнішні — під нахилом всередину. Гробницю оточував величний кам'яний вал висотою 2 і діаметром 26 м. Ширина в основі місцями — до 10 м. Як і в кургані 8, з півдня у валові, для підходу до гробниці, був розрив. Стінки цього коридору мали кам'яну кладку, дно вистелено дерев'яними плахами, від яких на материк збереглися округлі відбитки. Після поховання цей прохід було забутовано брилами, й вал, таким чином, став суцільним [Ґуцал та ін., 2009, с. 92, 93; 2010, с. 103].

У кургані 1 біля Шидлівців, висотою 2 і діаметром 14 м, центральний поховальний майданчик, викладений каменями, оточувала кам'яна стіна (рис. 14) діаметром 9 м [Ossowski, 1891, s. 75—78, fig. 28; 29]. Під насипом 2 цього ж некрополя, висотою 0,5, та діаметром 8—9 м, теж була кам'яна стіна. Втім, вона впущена в ґрунт (рис. 15) і ніби формувала облицювку стін великої круглої камери, в центрі якої виявлено трупоспалення [Ossowski, 1891, s. 78—80, fig. 30; 31].

Сліди підкурғанних валів, оточуючих центральне поховання, виявлені в низці курганів біля Братишева [Sulimirski, 1936, s. 45—62].

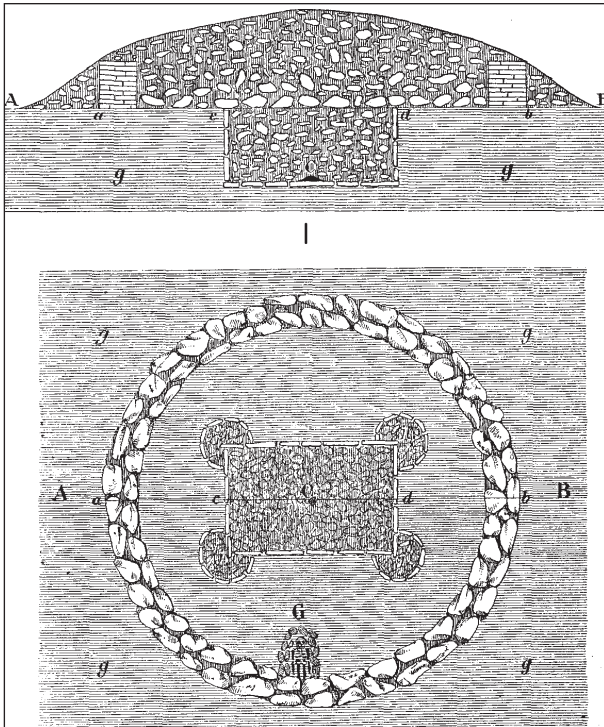

Рис. 14. Шидлівці, курган 1 (за Г. Оссовським)

Зокрема, під насипом 1, висотою 2 та діаметром 20 м, центр оточував кам'яний «мур». З огляду на те, що в кургані 5 цього ж некрополя, з яким порівнює комплекс 1 Т. Сулімирський, збудовано вал, ймовірно, така ж конструкція була і тут. Вимощений він з необроблених плит вапняку. Висота 1, товщина в основі — 1 м. Для його закладання на підкурганному просторі була викопана канава глибиною 60 см. У кургані 5, висотою 2 та діаметром 25 м, прямокутний поховальний майданчик в центрі, вимощений каменем, теж оточував кам'яний вал, впущений основою в рів (рис. 16, 1). Він ретельно вкладений з плит і брил місцевого вапняку. Діаметр 8, висота 1,5, ширина в основі — 2 м. Під насипом 6, висотою 2 та діаметром 20 м, виявлено одразу 2 концентричних кам'яних вала, впущених основою в землю до 40 см. Внутрішній був більшим: висота 1, діаметр 8, ширина в основі 2 м. Зовнішній насип мав діаметр 15, ширину 1 та висоту 0,5 м (рис. 16, 2).

Кам'яний вал висотою 1,5 та діаметром 10 м, що за крутизною кладки місцями нагадував стіну (рис. 19), оточував центральну частину кургану в Лоевцях заввишки 1,65 та діаметром 38,6 м [Крушельницька, 1985, с. 122, 123, рис. 4].

Окрім цього, низка курганів, де прослідковуються достатньо стрімкі зовнішні кам'яні контури в насипі, мали пограбований центр, через що важко встановити, чи то тут був кам'яний вал, чи пробитий по центру кам'яний насип. Мова йде про насипи в Зозулинцях, Перебіківцях, Долинянах. Так, у кургані 1 в Зозулинцях, висотою 1 і діаметром 30 м, виявлено

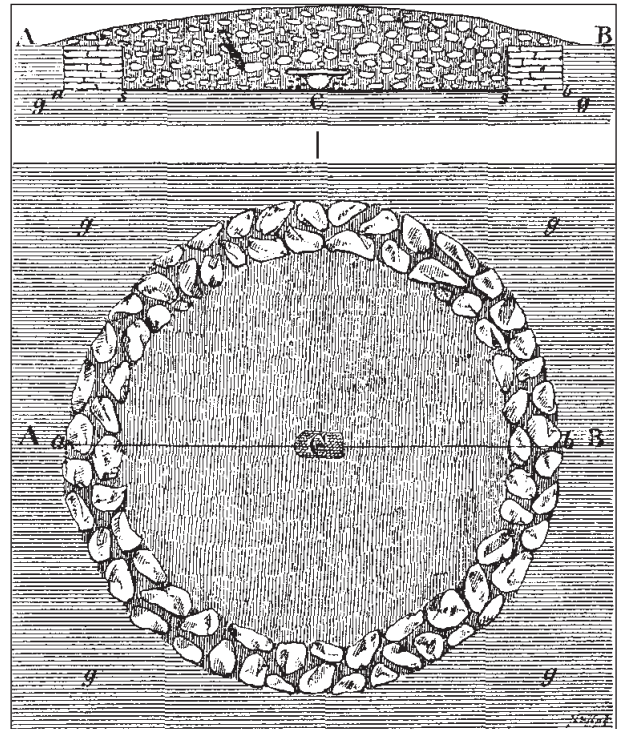

Рис. 15. Шидлівці, курган 2 (за Г. Оссовським)

кам'яну конструкцію діаметром 11 м, із зовнішньою частиною горизонтально викладеною з каменів (рис. 18). Оточувала вона дерев'яну стовпову гробницю [Малеєв, 1991].

Про кам'яну огорожу в кургані 1 в Перебіківцях пише Г.І Смирнова. Її ділянка шириною 2 м збереглась в північно-східному секторі. Правда, основу її складали поставлені на ребро плити (рис. 17). Насип цього кургану був сильно пошкоджений жителями, що вибирали звідси камені для будівництва. Втім, незважаючи навіть на це, висота сягала 0,9, за діаметру 23 м. Автор розкопок, приймаючи до уваги значну кількість каменю з пам'ятки (ними навантажено 35 самоскидів, не рахуючи вибраного раніше), вважала цілком ймовірною його колишню висоту у 3 м, на яку вказували старожили [Смирнова, 1979, с. 37—41]. На користь потужності насипу говорить і одна з найбільших у Західноподільській групі стовпова гробниця з дромосом площею 77 м². Вона опиралась на два концентричних ряди стовпів, а стіни додатково були обкладені колодами. Така ж кам'яна огорожа з поставлених на ребро плит була навколо дерев'яної гробниці в кургані 2 в Долинянах, що мав висоту 0,75, при діаметрі 20 м. Вона мала прямокутну форму розмірами 10,6 × 10, найбільшу висоту 0,9 та ширину 1,6—2,4 м [Смирнова, 1977, с. 29—34]. У кургані 3 цього ж некрополя, висотою 0,55 та діаметром 15 м, поставлені на ребро камені також обмежували квадратну площу розмірами 8 × 8,8 м [Смирнова, 1977, с. 34—36].

У всіх згаданих випадках вал насипався в курганах знаті. Висота насипів 1 в Шидлівцях,

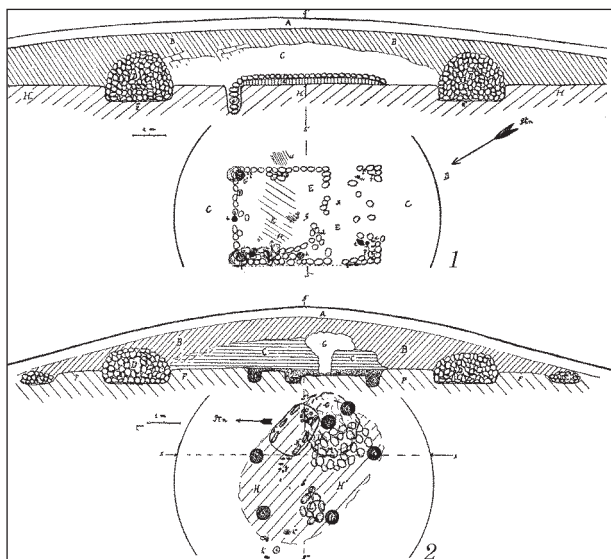

Рис. 16. Братишів, кургани 5 (1) і 6 (2) (за Т. Сулімівським)

1, 5, 6 в Братишеві становила 2 м. Курган в Лосвцях дещо менший — 1,65 м. Втім, він розкопаний пізніше, у повоєнний період і зазнав більших руйнацій. Насип сильніше розтягнутий, більшого діаметру. Ймовірно раніше за розміром він був подібним до описаних вище пам'яток. До цієї групи примикає і восьмий Спасівський курган висотою 1,45 та діаметром — до 24 м. З урахуванням розмірів курганів скіфського часу на Середньому Дністрі ці поховання можуть бути визнані такими, що належать середньому прошарку знаті. Насип 9 біля Іванківців, висотою 4,5 м, належить найзаможнішому прошарку знаті у регіоні.

На інших територіях Лісостепу Східної Європи ранньоскіфські кургани з валом під насипом невідомі. Немає їх й у степовому регіоні. Натомість, аналогії знаходимо на Північному Кавказі в знаменитому Краснознаменському могильнику. В найбільшому кургані 1, що є шедевром ранньоскіфської курганної архітектури, центральну кам'яну поховальну камеру оточував мур. Від нього до могили йшов кам'яний дромос. Кам'яним були викладені і стінки рову, що оточував цю конструкцію. Під насипами 2, 4, 7, 8 зафіксовано камеру з кам'яними стінами [Петренко, 2006, с. 37, 41—43, табл. 1—16, 21, 25—27, 37, 44, 45, 92, 96, 97]. Слід згадати і поховання в Норшутепе в Передній Азії з виробами скіфських типів, що поза всіма сумнівами ілюструють походи номадів на Близький Схід. Прямокутна яма оточена такої ж форми кам'яним валом [Hauptmann, 1983, Abb. 2; 3].

Звертають на себе увагу канавки, в які були заглиблені основи згаданих валів в Братишівських куранах. Такі самі рівчаки, що оточують центральну частину підкурганної поверхні було виявлено під насипами 11 в Колодівці [Гуцал та ін., 2006, с. 159] та 1 коло Спасівки [Гуцал та ін., 2009, с. 91, 92]. Вони мали розри-

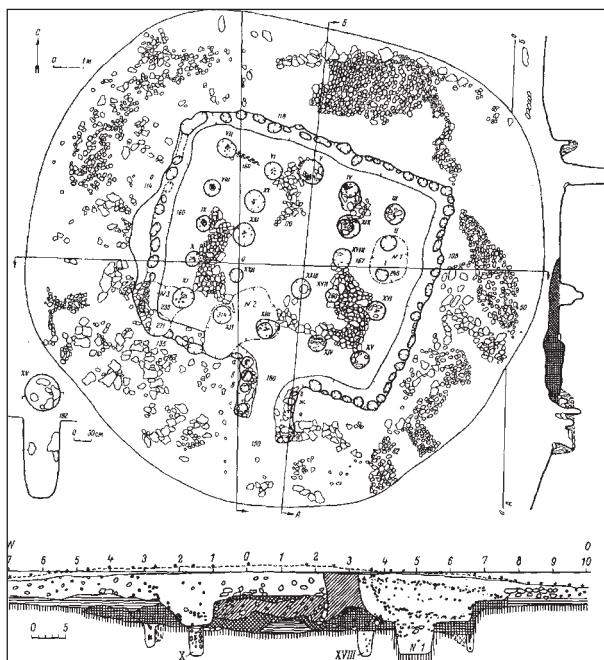

Рис. 17. Перебиківці, курган 1 (за Г.І. Смирновою)

ви для доступу до поховання, та були заповнені каменями. Через тотальне руйнування пам'яток, вали тут не фіксувались. В Колодівці насип був повністю знівельований. В Спасівці більшість каменів фіксувалось якраз на периферії в районі рівчака, в той час як в центрі їх було помітно менше.

Розглядаючи питання походження цієї риси поховального обряду на заході Українського Лісостепу, зазначимо, що хоч впливу північно-кавказьких скіфських традицій повністю заперечувати не можна та всеж видається, що спорудження кам'яних підкурганних валів могло мати місце походження, що проглядається в традиції будівництва конструкцій з валунів ще з доби пізньої бронзи — передскіфського часу. Їх основу складає кільце з великих каменів, відсунуте до периферії кам'яної накладки. Саме з нього починалось формування кам'яного насипу. Вірогідно, такі споруди мали й важливе культове значення, ілюструючи з одного боку зміни циклів життя, смерті та відродження, а з іншого — відгороджували підкурганний простір світу мертвих від навколишнього середовища живих, які мали бути захищені від негативного впливу потойбічного світу. В цьому світлі закладання проходу у валу кургана 9 біля Іванківців виглядає цілком закономірним. Розмір згаданого кам'яного кола, як правило залежить від величини кургану: під більшою спорудою вони масивніші, складаються з декількох шарів каменів, величина яких теж більшає. Ймовірно, розвиток цієї практики, збільшення самих розмірів курганів, а з ними — й кам'яних кілець і призвів до зародження традиції насипання валів навколо центральної площі кургану, які все ж

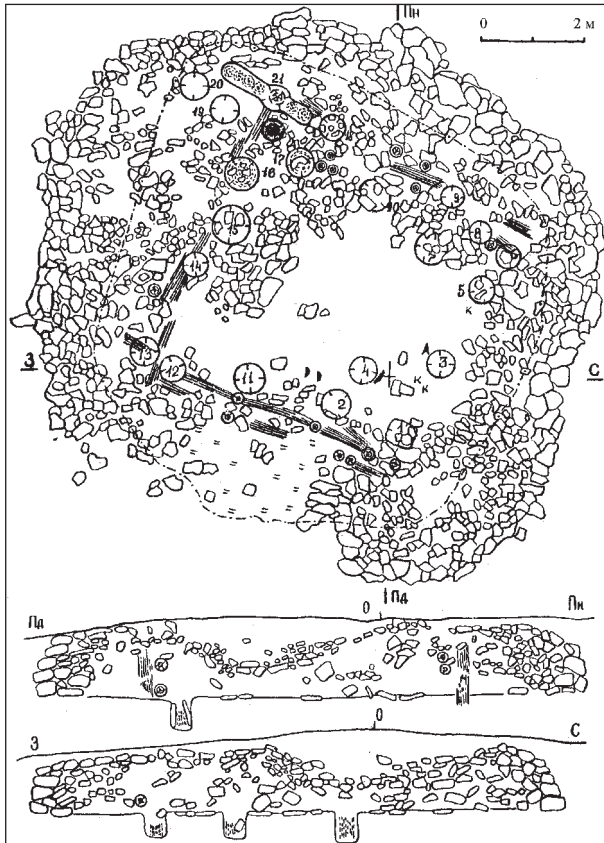

Рис. 18. Зозулинці, курган 1 (за Ю.М. Малеевим)

таки продовжували перекриватись ґрунтовим насипом.

Ще однією цікавою рисою поховального обряду кургану, про що вже йшлося вище, є зовнішня земляна присипка до кам'яного валу, вкрита шаром каменів. В такий спосіб давні робітники економили свої сили і сам матеріал (адже камінь потрібно було везти здалека, в той час коли земля була поруч), і водночас створювали враження суцільного кам'яного насипу. Подібне явище спостережено в кургані 7 в Колодіївці [Гуцал та ін., 2006, с. 158]. Про земляну підсипку до кам'яної гробниці, зверху якої простежувались камені, пише В.Г. Петренко, характеризуючи курган 4 Краснознаменського могильника на Північному Кавказі [Петренко, 2006, с. 37].

Спалені стовпові дерев'яні гробниці в Західноподільській групі зустрічаються часто: кургани 2, 4, 6 в Перебиківцях [Смирнова, 1979, с. 41, 51, 58], біля Зозулинців [Малеев, 1991], 2 та 4 коло Тарасівки [Гуцал, Мегей, 1997, с. 86, 88], 1 поблизу Шутнівців [Гуцал, Гуцал 2009, с. 127], неподалік Новосілки [Ключевий, 1965, с. 38, 39], 3 коло Теклівки [Гуцал, Гуцал, 2004, с. 19, 20] тощо. Втім, для місцевих доскіфських пам'яток вони не характерні. Можна пригадати лише курган 1 в Бандишівці, розташований на сході ареалу, могила якого мала дерев'яне перекриття. Її, вірогідно, слід пов'язувати з низкою поховань з дерев'яними конструкціями,

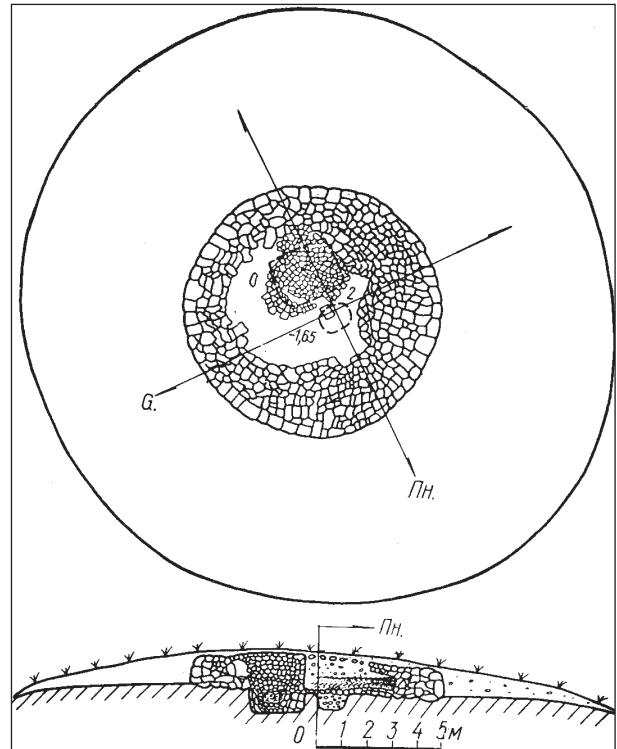

Рис. 19. Лоевці, курган (за Л.І. Крушельницькою)

поширеними в Дніпровському Лісостепу. Окремі з них, розташовані на півдні ареалу (Вільшана, Носачев, Констянтинівка), С.А. Скорий пов'язує з проникненням сюди степових кіммерійців [Скорий, 1999, с. 11—16, 79]. В Потясминні та в Пороссі відомі й поховання місцевого осідлого доскіфського населення з елементами дерев'яних конструкцій. Так у кургані 52 біля Гуляй-Города зафіксовано дерев'яне перекриття і стіни. Під насипом 455 в Макіївці розкопано яму зі слідами дерева. Шари деревини описані в кургані 213 на Тенетинці, а під насипом 220 на цій річці були потужні горілі шари, що дало підставу говорити про спалену тут гробницю [Ильинская, 1975, с. 16, 33, 49, 50]. У кургані 90 біля Бобриці зафіксовано подвійне перекриття з колод над ямою [Ковпаненко, 1981, с. 17, 18]. Отже, поява дерев'яних гробниць на Середньому Дністрі в скіфський час, скоріш за все, може бути пов'язана із впливами зі східніших районів Правобережного Лісостепу.

Унікальними для Середнього Подністров'я є парні супроводжуючі поховання. Їх місце за межами могили, обабіч входу, ілюструє залежність від центрального захоронення. Одне з поховань, в супроводі прикрас (буси, булавки) та піксидки вказує на захоронення жінки, можливо, наложниці чи дружини. Інша особа, з якою була поставлена корчага, можливо, займалась господарськими справами. Присутність інвентаря з цими небіжчиками, вказує, що це не раби, а залежні общинники. Описаний приклад, чи не найяскравіша ілюстрація супроводжуючих поховань в Західноподільській групі.

В інших випадках говорити про підлеглий статус небіжчиків важче. Як відомо в скіфський час на Середньому Дністрі переважають одиначні захоронення під насипами. Іноді трапляються й групові. Однак, у одних випадках — це декілька поховань в одному склепі (при цьому ще й, майже завжди, пограбованому), що може говорити про родову усипальницю з послідовними покладаннями. Такі випадки зафіксовані в курганах 2 в Долинянах [Смирнова, 1977, с. 33], 3 та 5 поблизу Перебиківців [Смирнова, 1979, с. 51, 57], 11 в Колодівці [Гуцал та ін., 2006, с. 159], 2 й 5 неподалік Спасівки [Гуцал та ін., 2010, с. 150; 2011, с. 93]. У гробниці 2 в Тарасівці виявлено 7 поховань [Гуцал, Мегей, 1997, с. 87, 88]. В інших випадках розкопано периферійні поховання в кам'яних гробах, що теж свідчить про їх самостійність: Шидлівці, насип 1 [Ossowski, 1891, s. 75—78], Шутнівці, курган 7 [Гуцал та ін., 2001, с. 18], Спасівка, насип 8 [Гуцал та ін., 2010, с. 102]. Останнє явище в регіоні — це доскіфська традиція (Лука-Врублівецька [Шовкопляс, 1952; 1956, с. 34—37; Шовкопляс, Максимов, 1952], Дністровка-Лука [Смирнова, 1982, с. 31—36; 1984, с. 55—57]).

Обряд спалення на місці, за яким здійснено супроводжуючі захоронення, має паралелі в курганах 3 й 6 в Перебиківцях [Смирнова, 1979, с. 51, 52, 58, 59], 3 біля Малинівців [Гуцал та ін., 2004, с. 115, 116].

Інвентар з кургану не чисельний через пограбування, а його більша частина походить зі вцілілих супроводжуючих поховань.

Корчага з виступами з супроводжуючого поховання має паралелі в багатьох ранньоскіфських похованнях Західноподільської групи. При цьому слід зауважити, що хоч ця категорія кераміки у регіоні достатньо чисельна, але всі вироби мають свої специфічні риси, через що знайти два ідентичних артефакти важко. Так посудина з кургану 2 в Долинянах, маючи схожі контури, наліпи містила дещо вище — на шийці [Смирнова, 1977, рис. 3, 3]. Корчага з Качанівки була більш приземистих пропорцій та мала канелюри по шийці, а знахідка з кургану 2 в Серватинцях — упори по верху тулуба й більш ширше горло та вінця [Sulimirski, 1936, tab. XIV, 1; XV, 4]. Корчага з першого Шутнівського кургану — більш витягнутих пропорцій [Гуцал, Гуцал, 2009, рис. 1]. А близька за контуром посудина з поховання в Швайківцях — окрім виступів має ще й горизонтальний валик [Бандрівський, 2009, рис. 40].

На горлі, представленій фрагментами, *корчаги* з центральної могили помітний *суцільний валик* та виступ на ньому. Суцільний валик — елемент декора характерний ще для доби бронзи. Як пережиток він іноді зустрічається в доскіфський час: курган 4 в Луці-Врублівецькій [Шовкопляс, Максимов, 1952, табл. I, 2], поселення Теремці [Могилов, 2011, рис. 3; 5—7] в

Середньому Подністров'ї. Рідко він трапляється й в Середньому Побужжі [Бойко, 2004, рис. 5, 19] та Лісостеповому Подніпров'ї [Тереножкин, 1961, рис. 49, 4]. В скіфську добу він вже виглядає анахронізмом. Згадати можна суцільний валик на корчазі з кургану 1 в Спасівці [Гуцал та др., 2009, рис. 1]. Цікаво, що на корчазі з Швайківців зустрічаємо поєднання виступів і валика, однак він виділений слабше [Бандрівський, 2009, рис. 40]. Відомі також корчаги з невеликим валиком по горлу з курганів 1 біля Івахнівців та Качанівки [Pulaski, 1902, rys. 5; Sulimirski, 1936, tab. XV, 4, 5]. Однак це виглядає скоріш як елемент канельованого орнаменту, на користь чого говорить декор попережними канелюрами горла корчаг з кургану в Лоевцях [Крушельницька, 1985, рис. 39, 6], поселення Іване Пусте [Ганіна, 1965, рис. 9, 7], Немирівського городища [Смирнова, 1996, рис. 10, 5].

Грушоподібний черпак має виступ-упор зверху ручки. Знахідка подібних черпаків в другому похованні Реп'яховатої Могили [Ильинская, Мозолевский, Тереножкин, 1980, рис. 24], здавалось би, говорить про побутування цих артефактів в більш пізніх келермеських старожитностях. Втім, наша знахідка свідчить про їх існування з самого початку келермеського періоду. На користь цього говорить і наявність такого предмета в кургані 407 біля Журовки. Серед інвентарю тут трапилось бронзове дзеркало з центральною ручкою [Ильинская, 1975, табл. X, 19], що беззаперечно свідчить про ранній час.

Бронзовий дволопатевиий наконечник стріли відрізняється від поширених в ранньоскіфський час вістер з листовидною голівкою [Мелюкова, 1964, табл. 6, B, 2; 6, 3, 6, 7; 6, II, 3]. Він має паралельні боки лопатей, добре виражено перехід до вістря, втулка масивна. Ці ознаки бачимо в обрисах окремих передскіфських стрілі з Зимогір'я [Дубовская, 1985, рис. 2, 2], Зольного [Щепинский, 1962, рис. 39, 26, 27], Обривського [Иессен, 1953, рис. 10], Вільшани [Скорый, 1999, рис. 11, 5]. Про повний збіг, все ж, не йдеться. Спасівський наконечник має більш витягнуту голівку й коротшу втулку. Та й контури більшості новочеркаських стріл дещо інші. Разом з цим, все сказане дещо архаїзує наше вістря.

Булавки з грибоподібною голівкою знаходять паралелі в пам'ятках ранньоскіфського часу [Петренко, 1978, с. 14]. Такі знахідки часто трапляються на теренах Західноподільської групи: кургани біля Івахнівців, 2 в Братішеві [Sulimirski, 1936, tab. V, i; XI, 4], 3 близ Перебиківців [Смирнова, 1979, рис. 12, 10], 8 поблизу Колодівки [Гуцал та др., 2006, рис. 2, 5], 5 і 6 коло Шутнівців [Гуцал, Гуцал 2009A, рис. 7—9], 4 в Малинівцях [Гуцал та др., 2004, рис. 2, 2]. Знаходять їх і на поселеннях: Селище [Мелюкова, 1953, рис. 32, 2], Залісся [Ганіна, 1984,

рис. 5, 5], Долиняни [Смирнова, 1981, рис. 10/3, 10], Іване-Пусте [Ганіна, 1965, рис. 4, 7]. Південніше вони виявлені на півночі Румунської Молдови в кургані 6 могильника Кажва. Звичайні ці вироби і в більш східних регіонах Українського Лісостепу. В Правобережжі вони відомі з кургану 432 біля Журовки [Ильинская, 1975, табл. XII, 10], Шарпівського городища [Фабриціус, 1949, табл. VI; V], Каневського повіту [Ковпаненко, 1981, рис. 22, 4, 8]. В Левобережжі — з Більського городища, курганів 4 в Скороборі [Шрамко, 1987, рис. 12, 1—3; 69, 15], 1 біля Герасимівки [Ильинская, 1968, табл. XLV, 8, 9], 18 біля Мачух [Ковпаненко, 1970, рис. 4, 25].

Кістяна мініатюрна піксида є унікальним виробом. Порівняння напрошуються з низкою кістяних об'єктів, відомих з середньодністровських курганів скіфського часу. Найближчим до нашого є предмет з кургану 3 в Сокильці. Ця «накладка» так само має смугу отворів по одному краю, а корпус прикрашено циркульним орнаментом. Всередині — сліди іржі вохристого кольору. Даних про наявність дна немає [Бандрівський, Захар'єв, 2002, рис. 5, 3]. Ще один циліндричний предмет з наскрізним отвором походить з кургану 6 в Тринці в Північній Молдові. Він також вкритий поздовжніми лініями врізних кружечків [Levitchi, 2006, fig. 31, 8]. Інша об'єкта з отворами відома з кургану 2 в Долинянах [Смирнова, 1977, рис. 4, 8]. В усіх випадках, коли можливе більш точне датування, ці речі супроводжувалися виробами келермеських типів. Втім, варто зазначити, що перелічені аналогії не мали донець, що цілком може вказувати на інше, ніж у нашому випадку призначення.

Подібні пустотілі циліндричні артефакти відомі й в Середній Європі. Знахідки з могил в Tápiósztele вкриті горизонтальними смугами орнаменту, що включають трикутні мотиви або хрестоподібну штриховку [Chochorovski, 1985, Abb. 20, 2, 3]. Циліндр з трикутним орнаментом відомий з Mezotur в Алфельді [Kemenczei, 2009, taf. 34, 6]. Кістяні продовгуваті предмети з Хотинського могильника мають боковий отвір для фіксатора й декоровані горизонтальними лініями, заповненими решітчастим орнаментом [Dusek, 1966, taf. LV, 6, 17]. Набір наконечників стріл з поховання, що включає базисні типи, правда, говорить що поховання дещо пізніше, і може бути синхронізоване з ранніми середньоскіфськими пам'ятками другої половини VI — першої третини V ст. до н. е. Додамо, що різний циркульний, трикутний штрихований чи хвилястий орнаменти відомі і на кістяних пластинах з цього регіону, частина з яких була обкладанками ручок ножів. Одні з них відомі з гробниць 46 та 68 згаданого некрополя в Хотині [Dusek, 1966, taf. XLI, 3, 5; LIV, 17], інші — Csanytelek — Ujhalasto, Lajosmisze [Kemenczei, 2009, taf. 16, 10; 30, 6]. Датуються вони як ранньоскіфським, так і середньоскіфським часом.

Орнамент у вигляді концентричних кіл чи нарізної сітки зустрічається на кістяних виробих ранньоскіфської доби і на півдні Східної Європи. Трапляються такі мотиви на зооморфних трохдирчастих псаліях середини VII — VI ст. до н. е. Правда, кружечки [Могилов, 2008, рис. 41, 13; 44, 9; 46, 10; 50, 9, 10; 51, 3] та решітка [Могилов, 2008, рис. 40, 11; 47, 11; 53, 2] зображені на різних виробих. Штриховку бачимо на застібках горита з Більська [Шрамко, 1987, рис. 55] та Комаровського могильника на Північному Кавказі [Абрамова, 1974, рис. 2, 4], шпильках з курганів 1 (1965 р.) в Скороборі [Шрамко, 1987, рис. 41, 4] та в Сабанджії в Нижньому Подунав'ї [Мелюкова, 2001, рис. 1, 7; Simion, 2003, fig. 1, c].

Можна висловити припущення, що піксида зі Спасівки наслідую форму більш масивних керамічних орнаментованих піксид доскіфської доби, що подекуди продовжують існувати і в ранньоскіфський час. На Середньому Дністрі такий предмет знайдений на доскіфському селищі в Нагор'ях [Шовкопляс, 1954, рис. 7]. Її тулуб вкритий орнаментом з трикутників, а кришка — хрестоподібним знаком. Втім, більшість подібних речей походить з Дніпровського Лісостепоного Правобережжя, де вони зосереджені в Пороссі та Потясминні. Тут вони були в курганах 26 в Казарівці, 4 [Ковпаненко, 1971, рис. 6; 1981, рис. 20, 1; 28, 8] та 23 [Левченко, Левченко, Гречко, 2015, рис. 20, 1, 2] в Медвині, 378 поблизу Константинівки [Ильинская, 1975, табл. XVI, 11]. Орнаментовано їх заштрихованими трикутниками, вертикальними смугами з поперечними лініями, крапочками, хрестоподібними знаками.

Знайдені керамічні піксиди з геометричним оздобленням і в ареалі культури Сахарна — Козія. Походять вони з Сахарнянського могильника, поселень Сахарна та Матеуць — Ла Башне [Кашуба, Гольцева, 1991, рис. 1, 4; Кашуба, 2000, рис. X, 29, 30; XXXII, 28—30, 33, 34, 36]. У скіфський час відомі вони і в Середній Європі [Pudelko, 2001, рис. 5—7].

Геометричний орнамент спасівської піксиди знаходить аналогії в декорі корчаг, кубків, черпаків жаботинського часу, що продовжують існувати і в ранньоскіфських докелермеських старожитностях, і навіть на початку келермеської доби. Звичайно, тут вони не вирізались різцем, а прокреслювались по сирій глині. Так, штриховкою часто заповнюються трикутники та різноманітні смуги на посудинах. Найбільше їх в Правобережному Лісостепу: кургани 90 в Бобриці, біля Копанів [Ковпаненко, 1981, рис. 14, 3, 7; 24, 4], 376 поблизу Константинівки, 455 коло Маківки, 2 біля Рижанівки, 344 в Ташлику, 126 на Тенетинці [Ильинская, 1975, табл. XVI, 10; XXII, 5; XXV, 2; XXVII, 6, 10; XXXI, 7], неподалік Вільшани [Скорый, 1999, рис. 14]. Відомі вони з Жаботинського поселення [Вязьмитина, 1952, рис. 3, 7; Покровская,

1973, рис. 7, 7]. Достатньо репрезентативну вибірку дають кіммерійські пам'ятки степу: насипи 3 в Облоях, 3 біля Спаського, 1 коло Південного, 8 поблизу Кута, 4 поруч із Пришибом, 40 в Софіївці [Махортьх, 2005, рис. 34, 13; 40, 8, 9, 13, 14; 93, 8].

Орнамент у вигляді штампованих кружечків теж не рідкий на посудинах доскіфського часу. Він відомий в Поросі: кургани в Квітках [Скорый, 1999, рис. 18, 12], 10 біля Стеблева [Клочко, Скорый, 1993, рис. 4, 3], селище Хрепцатик [Покровська, Петровська, Ковпаненко, 1971, рис. 5, 15]; на Тясміні: Жаботинське поселення [Вязьмитіна, Покровська, 1956, табл. 1, 8, 9]; в Середньому Побужжі: Вишенка [Бойко, 2004, рис. 8, 9]. Трапляється він й на сахарненській кераміці [Кашуба, 2000, табл. LXXIII, 2, 3]. Цікаві посудини з курганів 247 біля Константи́нівки та 139 на Тенетинці [Ильинская, 1975, табл. XV, 6; XXVIII, 3], де штрихований орнамент та кружечки подані разом, як і на нашому предметі.

Наскрізни отвори по верху піксиди перегукуються з декором передскіфських тюльпановидних горщиків доскіфського часу в вигляді проколів під вінцями. Вони добре відомі на пам'ятках цього часу на Середньому Дністрі: селища в Нагор'ях [Шовкопляс, 1954, табл. I, 2, 6], Лука Врублівецька [Шовкопляс, 1956, табл. 1, 8—10], Дністровка-Лука [Смирнова, 1984, рис. 4, 14], Ленківці [Мелюкова, 1958, рис. 2, 1, 3—5]. Продовжують такі знахідки побувати і в ранньоскіфських докелермеських пам'ятках [Белозор, Могилов, Скорый, 2010, рис. 10, 6]. А на келермеському етапі виходять з ужитку, поступаючи діжкоподібним горщиком з валиком під вінцями.

Скляні буси, схожі до спасівських, в ранньоскіфських похованнях Українського Правобережного Лісостепу знайдені переважно в пам'ятках келермеського періоду: кургани 35 в Бобриці, 25 біля Казарівки, 100 поблизу Синявки [Ковпаненко, 1981, рис. 14, 11; 20, 2; 42, 13], 23 коло Медвина [Левченко, Левченко, Гречко, 2015, рис. 21, 1], 407 неподалік Журовки [Ильинская, 1975, табл. X, 17], біля Глевахи [Тереножкін, 1954, табл. I, 6], поховання 2 Реп'яховатої Могили [Ильинская, Мозолевський, Тереножкін, 1980, рис. 20, 7, 8]. Знахідки в курганах 1 й 3 групи III поблизу Медвина [Ковпаненко, 1981, рис. 33, 6; 35, 4] говорять, що зрідка вони трапляються ще в докелермеську — на початку келермеської доби.

Хронологія Спасівського кургану може бути визначена виходячи з одного боку — за аналогіями поховальному обряду (кам'яні вали, дерев'яні гробниці) й речам (кераміка, буси, булавки) в келермеський час, а з іншого — добре помітним рисам, що знаходять паралелі ще в передскіфських та ранньоскіфських докелермеських старожитностях (пропорції наконечника стріл, орнаментация кістяної піксидки, суцільний валик на корчазі). Виходячи з цьо-

го, курган можна датувати кінцем — докелермеського — початком келермеського часу, що в абсолютних датах має бути близьким до другої чверті — середини VII ст. до н. е.

Етнічна інтерпретація захоронення може бути проведена, враховуючи обряд супроводжуваних поховань. Спалення на місці, вірогідно скорчене поховання одного з небіжчиків — це середньодністровські риси, які вказують на те, що їх носіями було тутешнє населення, а не пришлі номади. Спалення стовпової гробниці має місцеві паралелі. Лісостеповий вигляд має й кераміка, яка продовжує традиції доскіфського часу. Тому найбільш вірогідним видається належність похованих у кургані до місцевих лісостепових племен.

Соціальний статус небіжчика безперечно свідчить про його знатність. Про це однозначно говорять велика дерев'яна гробниця, а також супроводжувачі поховання. Восьмий курган розмірами свого насипу та поховальних споруд в декілька раз перевищував усі інші у цій групі. Цікаво, що і розташований він відособлено від неї. Ранг небіжчика тут вище ще й тому, що разом з ним поховано залежних осіб. Це може бути свідченням його належності до соціального прошарку місцевої знаті, що умовно характеризується як «середній». Такі значні поховання, разом з цим, поступались представникам найвищої місцевої знаті, похованим, наприклад, в кургані 9 біля Іванківців, що сягав у висоту 4,5 м. Саме ці визначні особи, вірогідно, стояли на чолі окремих племен, що заселяли Середнє Подністров'я в скіфську добу. А курган 8 міг бути пристанищем вождя окремого роду чи невеликого родового об'єднання.

Отже, досліджений курган, не дивлячись на тотальне пограбування, все-таки дав цікаві відомості для характеристики духовної та матеріальної культури населення Середнього Подністров'я ранньоскіфської доби.

Абрамова М.П. Погребения скифского времени Центрального Предкавказья // СА. — 1974. — № 2. — С. 195—212.

Бандрівський М.С. Новий ритуальний об'єкт часів скіфської архаїки зі Швайковець біля Чорткова на Тернопільщині // Взаємозв'язки культур бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи. — Київ; Львів, 2009. — С. 202—235.

Бандрівський М., Захар'єв В. Про один тип поховальних споруд періоду раннього заліза на Середньому Придністров'ї (за матеріалами розкопок кургану III в селі Сокілець у 1999 р.) // ЗНТШ. — 2002. — ССXLIV. — С. 545—562.

Белозор В., Могилов А., Скорый С. Комплексы раннего железного века у с. Козлов на Среднем Днестре // Tyragetia. — 2010. — Vol. IV (XIX), 1. — С. 149—174.

Бойко Ю.Н. Вишенка-2 — новый чернолесско-жаботинский памятник в Среднем Побужье // Древности. — Харьков, 2004. — С. 238—259.

Вязьмитіна М.И. Памятники раннего железного века в окрестностях с. Жаботин, Кировоградской об-

- ласти // КСИА ИА АН УССР. — 1952. — Вып. 1. — С. 59—66.
- Вязьмитина М.І., Покровська Є.Ф. Поселення VII—VI ст. до н. е. в околицях с. Жаботина // АП УРСР. — 1956. — Вып. VI. — С. 38—46.
- Ганіна О.Д. Поселення скіфського часу у селі Іване-Пусте // Археологія. — 1965. — Т. XIX. — С. 106—117.
- Ганіна О.Д. Поселення ранньоскіфської доби поблизу с. Залісся // Археологія. — 1984. — № 47. — С. 68—79.
- Гуцал А.Ф. Третій Шутнівський курган // Хмельничина: Дивокрай. — 2006. — № 1—2. — С. 9—12.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А. Теклівські кургани епохи скіфської архаїки // Хмельничина: Дивокрай. — 2004. — № 1—2. — С. 18—24.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А. Курганна група ранньоскіфського часу у пониззі Смотрича // Вісн. Кам'янець-Подільського національ. ун-ту. Історичні науки — 2009. — Вып. 2. — С. 5—15.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А. Курганний комплекс з бронзовим дзеркалом із Шутновець // Епоха раннього заліза. — К., 2009. — С. 125—134.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П. Розкопки курганів скіфського часу на Кам'яничині // АДУ 1999—2000 рр. — К., 2001. — С. 17—18.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П., Могилів О.Д. Розкопки курганів епохи раннього заліза в с. Малинівці на Середньому Дністрі // АБУ 2002—2003 рр. — К., 2004. — С. 114—116.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П., Могилів О.Д. Розкопки курганів ранньоскіфської доби біля села Колодіївка у Середньому Подністров'ї // АДУ 2004—2005 рр. — К., 2006. — С. 157—159.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П. та ін. Дослідження курганів ранньоскіфського часу в районі середньої течії р. Збруч // АДУ 2006—2007 рр. — К., 2009. — С. 91—93.
- Гуцал А.Ф., Мегей В.П. Дослідження курганів скіфського часу біля с. Тарасівка // Кам'яничина в контексті історії Поділля. — Кам'янець-Подільський, 1997. — С. 85—88.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Могилів О.Д., Болтанюк П. А. Дослідження курганної групи Спасівка — Іванківці у Позбруччі // АДУ 2009 р. — Київ; Луцьк, 2010. — С. 101—103.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Могилів О.Д. Дослідження курганного некрополя Спасівка — Іванківці на Хмельничині // АДУ 2010 р. — Київ; Полтава, 2010. — С. 93—94.
- Дубовская О.Р. Погребение лучника раннего железного века // СА. — 1985. — № 2. — С. 166—172.
- Иссен А.А. К вопросу о памятниках VIII—VII вв. до н. э. на юге Европейской части СССР // СА. — 1953. — Т. XVIII. — С. 49—110.
- Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. — К., 1968. — 203 с.
- Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. — К., 1975. — 223 с.
- Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А. И. Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. — К., 1980. — С. 31—64.
- Кашуба М.Т. Раннее железо в лесостепи между Днестром и Серетом (культура Козия—Сахарна) // Stratum plus. — 2000. — № 3. — С. 241—488.
- Кашуба М.Т., Гольцева Н.В. Сахарнянский могильник I (Цыглау) // СА. — 1991. — № 1. — С. 197—209.
- Клочко В.И., Скорый С.А. К исследованию позднесчернолесского погребального обряда // РА. — 1993. — № 4. — С. 54—64.
- Ключевый Б. Під покровом стародавніх курганів // Людина і світ. — 1965. — № 6. — С. 38—39.
- Ковпаненко Г.Т. Кургани поблизу с. Мачухи на Полтавщині (за матеріалами М.Я. Рудинського) // Археологія. — 1970. — Т. XXIV. — С. 146—169.
- Ковпаненко Г.Т. Памятники раннескифского времени Каневщины // ПСА. — М., 1971. — С. 115—120.
- Ковпаненко Г.Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. — К., 1981. — 159 с.
- Крушельницька Л.І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. — К., 1985. — 162 с.
- Левченко Б.М., Левченко Н.Б., Гречко Д.С. Курганы раннескифского времени у с. Медвин в Поросье (по материалам раскопок 1984—1985 гг.) // Старожитності раннього залізного віку. — К., 2015. — С. 202—218 (АДПУ. — Вып. 2 (15)).
- Малеев Ю.М. Курган Західноподільської групи поблизу с. Зозулинці // Поховальний обряд давнього населення України. — К., 1991. — С. 162—181.
- Махортых С.В. Киммерийцы Северного Причерноморья. — К., 2005. — 379 с.
- Мелюкова А.И. Памятники скифского времени на Среднем Днестре // КСИИМК. — 1953. — Вып. 51. — С. 60—73.
- Мелюкова А.И. Памятники скифского времени Лесостепного Среднего Поднестровья // МИА. — 1958. — № 64. — С. 5—102.
- Мелюкова А.И. Вооружение скифов. — М., 1964. — 91 с. (САИ. — Вып. Д 1—4).
- Мелюкова А.И. Новые данные о скифах в Добрудже (к вопросу о «Старой Скифии» Геродота) // РА. — 2001. — № 4. — С. 20—32.
- Могилів О.Д. Спорядження коня скіфської доби у Лісостепу Східної Європи. — Київ; Кам'янець-Подільський, 2008. — 439 с.
- Могилів О.Д. Теремці — поселення доскіфського часу на Середньому Дністрі // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я. — Кам'янець-Подільський, 2011. — С. 23—31.
- Петренко В.Г. Краснознаменский могильник. Элитные курганы раннескифской эпохи на Северном Кавказе. — Москва; Берлин; Бордо, 2006. — 176 с.
- Покровская Е.Ф. Предскифское поселение у с. Жаботин // СА. — 1973. — № 4. — С. 169—188.
- Покровська Є.Ф., Петренко В.Г., Ковпаненко Г.Т. Поселення VIII—VI ст. до н. е. поблизу с. Хрепцатик на Канівщині // Археологія. — 1971. — № 2. — С. 94—109.
- Сецинский Е.И. Археологическая карта Подольской губернии // Тр. XI АС в Киеве. — М., 1901. — Т. 1. — С. 197—354.
- Скорый С.А. Киммерийцы в Украинской Лесостепи. — Киев; Полтава, 1999. — 136 с.
- Смирнова Г.И. Курганний могильник раннескифского времени у села Долиняны // АСГЭ. — 1977. — Вып. 18. — С. 229—40.
- Смирнова Г.И. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончени и Жаботин (по материалам курганов у с. Мервинцы на Днестре) // СА. — 1977а. — № 4. — С. 94—107.
- Смирнова Г.И. Курганы у с. Перебыковцы — новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре // Тр. ГЭ. — 1979. — № XX. — С. 36—67.
- Смирнова Г.И. Новые данные о поселении у с. Долиняны (по материалам раскопок 1977—1978 гг.) // АСГЭ. — 1981. — Вып. 22. — С. 40—61.
- Смирнова Г.И. Закрытые предскифские комплексы у села Днестровка-Лука // Древние памятники культуры на территории СССР. — Л., 1982. — С. 30—53.

Смирнова Г.И. О формировании позднечернолеской культуры на Среднем Днестре по материалам поселения Днестровка-Лука // АСГЭ. — 1984. — Вып. 25. — С. 43—60.

Смирнова Г.И. Немировское городище — общая характеристика памятника VIII — VII вв. до н. э. // Археология. — 1996. — № 4. — С. 67—84.

Тереножкін О.І. Курган біля с. Глеваха // Археологія. — 1954. — Т. IX. — С. 80—97.

Тереножкін А.И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. — К., 1961. — 247 с.

Фабриціус І. Тясминська експедиція // АП УРСР. — 1949. — Т. II. — С. 80—111.

Шовкопляс І.Г. Курганний могильник передскифського часу на Середньому Дністрі // АП УРСР. — 1952. — Т. IV. — С. 5—11.

Шовкопляс І.Г. Поселення ранньоскіфського часу на Середньому Дністрі // Археологія. — 1954. — Т. IX. — С. 98—104.

Шовкопляс І.Г. Середньодністровська експедиція 1949—1951 рр. // АП УРСР. — 1956. — Т. VI. — С. 29—37.

Шовкопляс І.Г., Максимов С.В. Дослідження курганного могильника передскифського часу на Середньому Дністрі // Археологія. — 1952. — Т. VII. — С. 89—109.

Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — К., 1987. — 182 с.

Щепинский А. А. Погребение начала железного века у Симферополя // КСИА АН УССР. — 1962. — Вып. 12. — С. 57—65.

Chochorowski J. Die Rolle der Vekerzug-Kultur (VK) im Rahmen der skytheschen Einflüsse in Mitteleuropa // Prähistorische Zeitschrift. — 1985. — B. 60. — S. 204—271.

Dusek M. Thrakisches Graberfeld der Hallstattzeit in Chotiin. — Bratislava, 1966. — 174 s.

Hauptmann H. Neue Funde eurasischer Steppennomaden in Kleinasien // Beitrage zur Altertumskunde Kleinasien. — Mainz, 1983. — B. 1. — S. 251—270.

Kemeczei T. Studien zu den denkmälern Skythisch gepragter Alföld gruppe. — Budapest, 2009. — 410 s.

Levitchi O. Necropola tumulara hallstattiana tarzie Trinca — «Drumul fetestilor». — Jasi, 2006. — 148 s.

Ossowski G. Sprawozdanie drugie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi (w roku 1890) // Zbior wiadomosci do antropologii krajowej. — 1891. — T. 15. — S. 1—88.

Pudelko E. Wyniki ratowniczych prac wykopaliskowych cmentarzyska kultury luzeckiej na stanowisku 3 w Szadku, pow. Kalisz // MiSROA. — 2001. — T. XXII. — S. 171—185.

Pulaski F. «Mogily» o nasypie kamiennym w powiecie Kammientckim // Swiatowit. — 1902. — T. IV. — S. 3—39.

Sulimirski T. Scytowie na Zahodniem Podolu. — Lwow, 1936. — 136 s.

Simion G. Gîtes et Scythes aux Bouches du Danube // Culturi antice in zona gurilor Dunării. — Tulchea, 2003. — Vol. I. — P. 247—258.

А. Д. М о г и л о в,
А. Ф. Г у ц а л, В. А. Г у ц а л

КУРГАН С КАМЕННЫМ ВАЛОМ НА ЗАПАДНОМ ПОДОЛЬЕ

Статья посвящена публикации кургана 8 могильника раннескифского времени возле сел Спасовка и Иванковцы на Западном Подолье. Под насыпью, высотой 1,45 м и диаметром 20—24 м, исследована сожженная деревянная гробница. Усопшего сопровождали еще 2 сожженных покойника. Центральную могилу окружал каменный вал с разрывом с юга. Среди находок — местная лепная керамика, бронзовые булавки и наконечник стрелы, стеклянные бусы, костяная пиксида. Захоронение принадлежит представителю средней прослойки местной знати и датируется раннескифским временем.

К л ю ч е в ы е с л о в а: курган, скифское время, Западноподольская группа, погребение, каменный вал.

О. Д. М о г ы л о в,
А. Ф. Г у т с а л, В. А. Г у т с а л

THE BARROW WITH THE STONE BANK ON THE WEST PODILLYA

The article is devoted to the publication of the early Scythian times burial mound 8 near the villages Spasivka and Ivankivtsy on the West Podillya. The wooden burnt tomb has been investigated under the embankment height of 1.45 m and a diameter of 20—24 m. Two the burned corpse was accompanied of deceased. The stone bank with a break from the south surrounded a central tomb. The local molded ceramics, bronze pins and arrowhead, glass beads, bone pyxis has been among the finds. The burial belongs to members of the middle strata of the local nobility and dates from the early Scythian time.

К e y w o r d s: barrow, Scythian time, West Podillya group, burial, stone bank.

Одержано 25.03.2016